

**Ο ΡΟΛΟΣ ΤΗΣ ΙΣΛΑΜΙΚΗΣ ΤΟΥΡΚΙΑΣ
ΣΤΗΝ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΓΕΩΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ
ΤΗΣ ΛΕΚΑΝΗΣ ΤΗΣ ΜΕΣΟΓΕΙΟΥ**

ΜΑΖΗΣ Ι. Θ.

Τμήμα Μετάφρασης και Διερμηνείας,
Ιόνιο Πανεπιστήμιο, Κέρκυρα.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Στην εισήγηση αυτή εκτίθενται τρία σημεία που ανατρέπουν την μέχρι σήμερα δυτική αντίληψη για την γεωπολιτική σημασία της Τουρκίας ως περιφερειακής δύναμης στη Μ. Ανατολή.

α) Το γεγονός ότι η Τουρκία βρίσκεται σε μια πολιτικώς υποσχίζοιδη κατάσταση, μια κρίση ταυτότητας σε ό,τι αφορά στον κοσμικό ή τον ισλαμικό της χαρακτήρα. Γίνεται επίσης μια περιγραφή των σημαντικότερων κλάδων του τουρκικού ισλαμικού κινήματος.

β) Το ότι το μειονοτικό μωσαϊκό των εθνοτήτων που διαβιούν στο έδαφος της σύγχρονης Τουρκίας αποτελεί όχι μόνον κίνδυνο για την υπόσταση του τουρκικού κράτους αλλά και ουσιαστικό σημείο άσκησης ελέγχου επί της χώρας αυτής από δυνάμεις που επιδιώκουν τη συγκράτησή της στη σφαίρα της γεωπολιτικής τους επιρροής και τη χρησιμοποίησή της ως στρατηγικού βραχίονα στην περιοχή της Μέσης και Εγγύς Ανατολής. Η εμφανής όμως ασυμφωνία χειρισμών μεταξύ των ανωτέρω μητροπολιτικών δυνάμεων και ο μεταξύ των διαγκωνισμός στην περιοχή, δημιουργεί καταστάσεις που θα ταλανίζουν εσαεί τον τουρκικό λαό αλλά και όλες τις άλλες εθνικές ομάδες που διαβιούν στο τουρκικό έδαφος.

γ) Επίσης, το γεγονός ότι ο συνδυασμός των ανωτέρω δύο στοιχείων, προκαλεί μία ακόμη αποσταθεροποιητική συνιστώσα για τη γεωστρατηγική ισορροπία στην περιοχή, στο βαθμό που αυτή εξαρτάται από τον παράγοντα Τουρκία.

RESUMÉ

Cette communication met en lumière 3 points qui bouleversent la conception occidentale admise jusqu' à ce jour sur l' importance géopolitique de la Turquie en tant que puissance régionale au Moyen Orient.

a) Le fait que la Turquie se trouve dans une situation de scission politique, de crise d' identité en ce qui concerne son caractère laïc ou islamique. On y trouve également une description des branches les plus importantes du mouvement islamique turc.

b) Le fait que la mosaïque des ethnies vivant sur le sol de la Turquie actuelle consiste non seulement un danger pour l' existence de l' État turc mais aussi un élément essentiel de contrôle de ce pays par les puissances qui visent à son maintien

dans la sphère de leur influence géopolitique et à son utilisation en tant que bras de fer stratégique dans la région du Proche et Moyen Orient.

Cependant, la discordance visible dans la région créent des situations qui ébranleront indéfiniment le peuple turc ainsi que tous les autres groupes ethniques qui vivent sur le sol turc.

c) Le fait aussi, que la combinaison des 2 points précédents provoque également une composante d'instabilité pour l'équilibre géostratégique de la région dans la mesure où celle-ci dépend du facteur Turquie.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Όπως φαίνεται και από τον τίτλο της εργασίας αυτής, θα ήθελα να καταστήσω εμφανή μια μεγάλη αμφιβολία που ταλανίζει τη σκεπτομένη Δύση τον τελευταίο καιρό, μετά από τις κοσμογονικές αλλαγές που χαρακτήρισαν τη γεωπολιτική διάταξη το πλανήτη, μετά την πτώση του Τείχους του Βερολίνου και, ιδιαίτερα, μετά το αποτυχημένο πραξικόπημα στη Σοβιετική Ένωση εναντίον του Μ. Γκορμπατσόφ και την ανάληψη της εξουσίας από τον Μ. Γιέλτσιν.

Ας γίνω σαφέστερος:

α) Πιστεύω πως η Τουρκία βρίσκεται σε μια πολιτικώς υποσχιζοειδή κατάσταση, μια κρίση ταυτότητας σε ό,τι αφορά στον κοσμικό ή τον ισλαμικό της χαρακτήρα.

β) Θεωρώ ότι η εθνολογική σύνθεση ή, διαφορετικά, το νεονοτικό μωσαϊκό των εθνοτήτων που διαβιούν στο έδαφος της σύγχρονης Τουρκίας αποτελεί όχι μόνον κίνδυνο για την υπόσταση του τουρκικού κράτους αλλά και ουσιαστικό σημείο άσκησης ελέγχου επί της χώρας αυτής από τις μεγάλες δυνάμεις που επιδιώκουν τη συγκράτησή της στη σφαίρα της γεωπολιτικής τους επιρροής και τη χρησιμοποίησή της στρατηγικού υπηρετή στη περιοχή της Μέσης και της Εγγύς Ανατολής. Το πρόβλημα, όμως, για τη Τουρκία συνίσταται, τελικώς, στο ότι οι δυνάμεις αυτές δεν συμφωνούν μεταξύ τους και ο αγώνας επιρροής τους στη περιοχή δημιουργεί εξαιρετικά εύφλεκτες καταστάσεις που θα ταλαωίζουν εσασεί τον τουρκικό λαό αλλά και όλες τις άλλες εθνότητες που διαβιούν στο τουρκικό έδαφος.

γ) Εκτιμώ, επίσης, ότι ο συνδυασμός των ανωτέρω δύο στοιχείων προκαλεί μία ακόμη αποσταθεροποιητική συνιστώσα για τη γεωστρατηγική ισορροπία στη περιοχή, στο βαθμό που αυτή εξαρτάται από τον παράγοντα Τουρκία.

Η συνειδητοποίηση, βέβαια, από το τουρκικό καθεστώς του προβλήματος της εθνικο-κρατικής ασυνέχειας και της, ως εκ τούτου, στρατηγικής αστάθειας που το διέπει είναι εκείνη η οποία οδηγεί μαθηματικά τις ηγεσίες της χώρας αυτής σ' αυτό που ονομάζω «γεωπολιτικό πανικό». Η κατανόηση από τον σύγχρονο Δυτικό παρατηρητή του γεωπολιτικού αυτού πανικού αποτελεί μοιραία την πτώση του μύθου της ισχυρής Τουρκίας και του αναβαθμισμένου ρόλου της ως περιφερειακής δύναμης.

Η τελευταία όξυνση το Κουρδικού ζητήματος στη ΝΑ Τουρκία, με εκατοντάδες νε-
Ψηφιακή Βιβλιοθήκη Θεόφραστος - Τμήμα Γεωλογίας. Α.Π.Θ.

κρούς και τραυματίες, όξυνση που εξελίσσεται σε ολοκληρωτικό πόλεμο από πλευράς των Κούρδων και σε γενοκτονία από πλευράς των Τούρκων, ιδιαίτερα τη στιγμή που η Τουρκία με δηλώσεις των Οζάλ, Ντεμιρέλ κι Ντεκτάς προτάσσει την αδιαλλαξία της στο Κυπριακό και καταστρέφει το διάλογο, μάλλον επιβεβαιώνει τις παραπάνω σκέψεις.

Η Τουρκία πρέπει να πάψει να λειτουργεί ως ο «αγχώδης τραπεζοκόμος» των μεγάλων δυνάμεων στην περιοχή, εάν θέλει να διαφυλάξει την κρατική της υπόσταση και την ειρήνη στο άνω άκρο της ημισελήνου του Κεντρικού Ισλάμ, αλλά και να προωθήσει την εσωτερική της ευημερία.

1) Το Ισλαμιστικό κίνημα στη Τουρκία: δομές, μορφές και ιδεολογία.

Η θεώρηση της Τουρκίας ως τμήματος του Κεντρικού Ισλάμ σ' αυτό το πόνημα, πηγάζει από δύο, ιστορικής και πολιτικής φύσεως, δεδομένα.

Είναι γνωστό ότι κατά την περίοδο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, το Αιγαίο, Μαύρη και Ερυθρά Θάλασσα, τα Στενά του Βοσπόρου και των Δαρδανελλίων χαρακτηρίστηκαν από τους Οθωμανούς ως Daar al-Islam.¹ Ο Παύλος Χιδίρογλου αναφέρει επίσης ότι στο χώρο αυτό οι έμποροι έπρεπε να κινούνται σύμφωνα με τις προβλεπόμενες από το οθωμανικό κράτος διατάξεις.² Το Ισλάμ τέθηκε ριζικά εν αμφιβόλω στην Τουρκία μετά την αυταρχική επιβολή λαϊκιστικού καθεστώτος από τον Κεμάλ το 1923. Ο Κεμάλ δεν επιδίωξε μια πλήρη «υποταγή» της θρησκείας στο κράτος. Επιδίωξε και, κατ' αρχάς τουλάχιστον, πέτυχε την αφαίρεση του Ισλάμ από τον πολιτιστικό ιστό της χώρας και μια οριστική της ρήξη με το ισλαμικό της παρελθόν. Τίποτα στον κεμαλικό Συνταγματικό Χάρτη δεν έπρεπε να θυμίζει την ισλαμική ταυτότητα της Τουρκίας. Συνέχεια αυτής της λογικής αποτελεί και η αίτηση της Τουρκίας για έναξή της στην Ε.Ο.Κ.

Παρολ' αυτά, το Ισλάμ παραμένει θρησκεία του συνόλου σχεδόν του τουρκικού λαού και η εφαρμογή των θρησκευτικών κανόνων είναι λεπτομερής και πειζμών, ιδίως μεταξύ των χωρικών και των μικροαστών εμπόρων.

Η βίαιη προσπάθεια του Κεμάλ για τον ξεριζωμό του Ισλάμ από τα ευρύτερα λαϊκά στρώματα δεν μπορούσε παρά να επιφέρει τα αντίθετα αποτελέσματα. Από την άλλη πλευρά, δεν μπορούμε παρά να υπογραμμίσουμε ότι, ακόμη και στα πλαίσια της σύγχρονης επίσημης εξωτερικής πολιτικής της Τουρκίας και της προώθησης των παντουρκιστικών και τυρανιστικών της βλέψεων, σημειώνεται αντικεμαλική στροφή με την έννοια της επαναδραστηριοποίησης των ισλαμιστικών κελυεσμάτων. Δεν είναι δηλαδή δυνατό να παρακαμφθούν από τη γεωπολιτική ανάλυση των κινήματων του Κεντρικού Ισλάμ γεγονότα, όπως αυτά που παρατηρούνται στη σύγχρονη Τουρκία και τα οποία, ανεξάρτητα από την επίσημη κρατική τους στήριξη, δεν μπορούν παρά να απηχούν στενές και ισχυρές διασυνδέσεις με τα θρησκευτικο-πολιτικά πιστεύω των ευρύτερων τουρκικών μαζών. Ας γίνουμε όμως πιο σαφείς:

1. Βλ. The Encyclopaedia of Islam, III, p. 1182a.

2. Βλ. ΧΙΔΙΡΟΓΛΟΥ Παύλος, «Σουλτανικά Βεσάτια», Επετησίς Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών, Λευκωσία VII, 1979, σ. 114-115.

α) Η Τουρκία είναι κατ' αρχήν μέλος του Συμβουλίου Υπουργών των Ισλαμικών Χωρών³ ή αλλιώς, της Οργάνωσης Ισλαμικής Διάσκεψης (Organisation of Islamic Conference/Conférence Islamique).

β) Προώθησε την ανάπτυξη στρατιωτικής συνεργασίας με τις αραβικές χώρες (Σ. Αραβία, Ιορδανία, Τυνησία) στον τομέα της στρατιωτικής εκπαίδευσης.

γ) Υπέγραψε σχετικά πρόσφατα ιδιαίτερης βαρύτητας συμφωνίες με την Ισλαμική Διάσκεψη. Οι συμφωνίες αυτές είναι οι εξής:

i. η Συμφωνία της 2-7-1982⁴, η οποία αποτελεί κοινή απόφαση των ισλαμικών κρατών-μελών να ενισχύσουν και να βελτιώσουν την οικονομική, τεχνική και εμπορική συνεργασία μεταξύ τους, με τη δημιουργία κοινών προγραμμάτων οικονομικής συνεργασίας, την αναλλαγή ειδικευμένου τεχνικού προσωπικού, την μείωση ή εξάλιψη του τελωνειακού φόρου, τη συμμετοχή στις εκθέσεις των ισλαμικών χωρών και την ίδρυση κέντρου για την εξέλιξη του εμπορίου (Κοινή Αγορά των Ισλαμικών Χωρών),

ii. η δεύτερη Συμφωνία της 12-7-1982² περιλαμβάνει την απόφαση της Οργάνωσης Ισλαμικής Διάσκεψης και της τουρκικής κυβέρνησης να ιδρύσουν στην Κωνσταντινούπολη «Κέντρο Έρευνας της Ισλαμικής Ιστορίας, της Τέχνης και του Πολιτισμού» που λειτουργεί ήδη μαζί με το Εκπαιδευτικό Κέντρο της Άγκυρας.

Ως ολοκλήρωση όλων αυτών προστίθεται η απόφαση του τουρκικού Υπουργείου Εξωτερικών (27-6-84) να συγκροτήσει «Ιδρυμα Έρευνας Τουρκοαραβικών Σχέσεων», του οποίου επίτιμος πρόεδρος θα είναι ο εκάστοτε Τούρκος Υπουργός Εξωτερικών.

Αυτά, σε ό,τι αφορά στην επίσημη τουρκική θέση απέναντι στο Ισλάμ. Υπάρχει, όμως, και η διάσταση της «επιστροφής του Ισλάμ» στις ευρύτερες λαϊκές μάζες και θα πρέπει να προβούμε στην ανάλυση αυτού του φαινομένου, το οποίο συμπληρώνει την επίσημη κρατική πολιτική αλλά και αποτελεί, κατά τη γνώμη μου, το σοβαρότερο στοιχείο που εκτρέφει τις ανωτέρω προαναφερθείσες κινήσεις σε επίπεδο τουρκικής εξωτερικής πολιτικής.

Μπορούμε να διακρίνουμε τρεις μορφές αυτής της «επιστροφής του Ισλάμ» στην τουρκική κοινωνία και πολιτική:

α. Την ανάκτηση της ισλαμικής συμβολικής από τα συντηρητικά κόμματα που διατηρούν παρόλ' αυτά ένα κοσμικό πρόγραμμα.

β. Την εμφάνιση ενός ισλαμικού πολιτικού κινήματος το 1970 υπό τον τίτλο «Κόμμα της Εθνικής Σωτηρίας» του Νεκμεντίν Ερμπακάν.

γ. Την ύπαρξη δικτύων θρησκευτικού ιερού κηρύγματος, κατά το μάλλον ή ήττον ακτιβιστικών, τα οποία, όμως, δεν αποτελούν συγκροτημένες πολιτικές δυνάμεις. Οι

3. Σ.Σ.: Η Οργάνωση της Ισλαμικής Διάσκεψης εδρεύει στην Τζέντα, έχει δομή ανάλογη με αυτήν του Ο.Η.Ε., μετέχουν σ' αυτήν 47 κράτη-μέλη που αντιπροσωπεύουν περίπου 900 εκατ. μουσουλμάνους και οι αποφάσεις της έχουν ιδιαίτερο ειδικό βάρος στο μουσουλμανικό κόσμο. Η Οργάνωση δημιουργήθηκε τον Μάιο το 1971 μετά την πρώτη Ισλαμική Διάσκεψη Κορυφής, που συνεκλήθη στο Rabat το Σεπτέμβριο του 1969 ως ένδειξη διαμαρτυρίας για τον εμπρησμό Τεμένους Al-Aqsa της Ιερουσαλήμ από μέρους του σιωνιστικού κινήματος.

4. Βλ. Τουρκική Ψηφιακή Βιβλιοθήκη Θεόφραστος - Τμήμα Γεωλογίας Α.Π.Θ. Οχλείω στην ευγενική συνδρομή του Π. Χιδிரόγλου.

κυριότεροι φορείς αυτών των δικτύων είναι οι ισχυρές κοινότητες των σούφι, οι οποίες αποτελούν σημαντικές κοινωνικές δυνάμεις που επέτρεψαν στο «εσωτερικό» στοιχείο του Ισλάμ να επιβιώσει μέχρι σήμερα. Οι κυριότερες από αυτές τις αδελφότητες που διαθέτουν εκατομμύρια πιστούς, είναι οι εξής:

i. Η Νακσιμπεντί, αδελφότητα του 13ου αιώνα, προερχόμενη από την Κεντρική Ασία. Η αδελφότητα αυτή θεωρείται ως υποστηρίκτρια του νυν Προέδρου Οζάλ, για τον οποίο λέγεται ότι είναι και μέλος της.

ii. Η αδελφότητα των Μπεκτασί, με έντονα σιτικά χαρακτηριστικά αλλά και στοιχεία νεοπλατωνικού συγκριτισμού. Κυριαρχεί στις ημινομαδικές φυλές της Ανατολίας όπως αυτές των Ταχταρί, των Τουρκομάνων, των Γιουρούκων και των Κιζιλμπασί.

Η παραδοσιακή όμως ειρηνοφιλία των σούφι δεν πρέπει να θεωρηθεί αδράνεια. Οι κοινότητες αυτές, αφού κατάφεραν να πολλαπλασιάσουν τα Ιεροσπουδαστήρια στο τουρκικό έδαφος, πέτυχαν για λογαριασμό τους το δικαίωμα της ίδρυσης ολοκληρωμένων Λυκείων: Το 1970 υπήρχαν στην Τουρκία 40 τέτοια Λύκεια, το 1980 έγιναν 250 και το 1990 έφθασαν τα 390 από τα οποία αποφοιτά το 15% του δυναμικού της Μέσης Εκπαίδευσης.

Πέραν τούτου, πολλαπλασιάζονται διαρκώς οι βιβλιοθήκες και οι εκδοτικοί οίκοι ισλαμιστικού περιεχομένου. Στους χώρους τους οι νεαροί ισλαμιστές – που προέρχονται συνήθως από τις τάξεις των απογοητευμένων πρώην αριστεριστών – μπορούν να βρουν, εκτός από την «Zaman» και περιοδικά όπως το «Iktibas», επίσης και απαγορευμένες από το καθεστώς κασέτες με διδάγματα του εξορίστου Cheikh Fathullah που δρουν για λογαριασμό της Τεχεράνης. Αναφέρω ένα περιστατικό που είχε συγκλονίσει την τουρκική Εθνική Ασφάλεια και τον τουρκικό Τύπο. Τον Ιανουάριο του 1987, ο Πρόεδρος Εβρέν ανακοίνωσε την εξάρθρωση ενός δικτύου του Hezbollah. Όλοι οι συλληφθέντες εξεδιώχθησαν από το στράτευμα.

iii. Η αδελφότητα των Σουλεΰμαντζί, η οποία ιδρύθηκε στην δεκαετία του 1950 από τον νακσιμπεντί Cheikh Süleyman Seyfullah (1863-1946, καταγόμενο από το Ερζερούμ), με κύρια ενασχόληση τη θρησκευτική εκπαίδευση. Η αδελφότητα αυτή έχει έντονα χαρακτηριστικά ισλαμιστικού ριζοσπαστισμού και έχει επιτελέσει σημαντικές προόδους τα τελευταία χρόνια στην εξάπλωση του δικτύου των πυρήνων της στην Τουρκία, αλλά και στις μάζες των Τούρκων εργαζομένων (μεταναστών) του εξωτερικού. Η ιδεολογία της δεν είναι απολύτως γνωστή διότι, σε αντίθεση με τις άλλες ισλαμιστικές αδελφότητες της Τουρκίας, οι σουλεΰμαντζί αποφεύγουν εκ πεποιθήσεως της έκφραση των αντιλήψεών τους δια του Τύπου. Θεωρούνται φανατικοί αντιδυτικοί και αντίθετοι σε κάθε είδους νεωτερισμό.

iv. Η αδελφότητα των Νουρτζού (Αδελφοί του Φωτός), συγγενής με αυτήν των νακσιμπεντί που αναγνωρίζουν ως Άγιο και Διδάσκαλο τον Μπεντί Ουζαμάν Σάιντ-ι-Νουρσί (1876-1962, καταγόμενο από το κουρδικό χωριό Νουρς του τουρκικού

1. Βλ. ό.π. αφ. 17752

2. Βλ. ό.π. αφ. 17772

Κουρδιστάν). Ο ιεροκήρυκας αυτός πέθανε μετά από ένα μακρύ και σκληρό αγώνα εναντίον του «βέβηλου» ρεμπουμπλικανικού καθεστώτος του Κεμάλ Αττατούρκ. Ο χώρος ταφής του Νουρσί θεωρείται ακόμη και σήμερα μυστικός από τις αρχές. Θεωρητικό του έργο, που αποτελεί άξονα αναφοράς των οπαδών του, είναι το «Επιστολές Φωτός» (Risale-i-Nur)¹ και βασική θεωρητική αρχή της αδελφότητας αποτελεί η υποχρέωση της «μόρφωσης και της εκμάθησης των σύγχρονων επιστημών ώστε να γίνουν κατανοητές και να πραγματοποιηθούν οι θεσπίσεις του Θεού». Αποτελεί την πιο ισχυρή μυστικιστική αδελφότητα στην Τουρκία αλλά αποκλείει τον πολιτικό ακτιβισμό ως μέθοδο δράσης. Οι ίδιοι αυτοπροσδιορίζονται ως εξής: «Η δράση μας δεν είναι όμοια με των Ιρανών ούτε έχει κοινά σημεία με τους Αδελφούς Μουσουλμάνους της Συρίας. Αυτοί θέλουν να μετατρέψουν το κράτος αρχίζοντας «εκ των άνω» ενώ εμείς επιζητούμε την αναμόρφωση της κοινωνίας αρχίζοντας από το άτομο». Η θέση αυτή υποδηλώνει διαδικασίες κοινωνικής αναμόρφωσης μακράς διάρκειας, απροθυμία μετωπικής αναμέτρησης με το ρεπουμπλικανικό κράτος και σχέσεις κράτους-θρησκείας ανάλογες μ' αυτές που αναπτύχθηκαν την περίοδο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Τότε, λόγω της επικρατούσας Χαναφίτικης Σχολής² του σουνιτικού δόγματος, το οποίο ούτως ή άλλως εξασφάλιζε την υπεροχή του κοσμικού κράτους, η θρησκεία χρησιμοποιήθηκε ως όπλο εναντίον της χριστιανικής Ευρώπης και του «σχιματικού» σιιτικού Ιράν, ταυτοχρόνως. Ο κλήρος ήταν άμεσα ελεγχόμενος από το κράτος. Μετά το «θάνατο» του «Μεγάλου Ασθενούς», ο Κεμάλ αύξησε τον έλεγχο του κράτους επί του κλήρου και μετέτρεψε όλους τους κληρικούς σε δημοσίους υπαλλήλους. Η αδελφότητα εμφανίστηκε στη Δυτική Τουρκία τη δεκαετία του 1920 και σήμερα αριθμεί περίπου 2.000.000 οπαδούς που χαρακτηρίζονται από τα έντονα αντικομμουνιστικά τους αισθήματα και μια τάση «λατρείας της επιστήμης» που, όμως, είναι σαφώς υποταγμένη στο «θέλημα του Θεού». Τα βασικά προβλήματα που προκύπτουν από μια τέτοια αντιμετώπιση όπως και τη διάστασή τους από τις βασικές αρχές της Shari'a σε τομείς όπως του Οικογενειακού Δικαίου, της ισότητας των δυο φύλων, της Κοινότητας των Πιστών (Umma), κτλ., οι νουρτζού δείχνουν μάλλον να τα προσπερνούν, φροντίζοντας να καλύπτονται από έναν λόγο επιμελώς αμφίσημο, ώστε να ικανοποιείται ούτως ή άλλως ο ακροατής σε οποιαδήποτε πλευρά του

1. Σ.Σ.: Τα κείμενα αυτά κυκλοφορούσαν για μεγάλο χρονικό διάστημα παράνομα με τη μορφή χειρογράφων αντιγράφων με αραβικούς χαρακτήρες. Η φιλελευθεροποίηση της θρησκευτικής πολιτικής στην Τουρκία τη δεκαετία του 1950 επέτρεψε την εκτύπωση και ελεύθερη κυκλοφορία τους, αλλά με λατινικούς χαρακτήρες, τους μόνους αποδεκτούς από το ρεπουμπλικανικό καθεστώς. Σήμερα κυκλοφορούν σε μορφή μπουκουράς, ανθολογίας ή και κασέτας και αποτελούν ένα από τα πλέον αποδοτικά προϊόντα της εκδοτικής δραστηριότητας στη γείτονα. Πρόκειται για σκοτεινά κείμενα, υψηλής φιλολογικής αξίας, που προσφέρονται για ποικίλες ερμηνείες και επεξηγήσεις. Το σημείο αυτό είναι πολύ σοβαρό για τους νουρτζού ερμηνευτές τους, στα πλαίσια της σύγχρονης πολιτικο-κοινωνικής πραγματικότητας στην Τουρκία.
2. Σ.Σ.: Μία από τις τέσσερις νομικές σχολές το σουλτανικού Ισλάμ, που πήρε τ' όνομά της από τον Αβου Χανίφα (πέθανε το 160 έτος Εγίρας, 767 μ.Χ.), ιρανικής παραγωγής. Προτείνει το ijtiħad (προσπάθεια προσωπικής ψηφιακή Βιβλιοθήκη Θεόφραστος Τμήμα Γεωλογίας Α.Π.Θ. καταθητική μίμηση, κατ' επέκταση, παράδοση).

ιδεολογικο-θρησκευτικού φάσματος κι αν βρίσκεται.¹

Είναι επίσης ενδιαφέρον να παρατηρήσουμε το γεγονός ότι το Κόμμα Εθνικής Σωτηρίας του Ν. Ερμπακάν έχει αντιγράψει επακριβώς στο πολιτικό του πρόγραμμα το σύστημα προτάσεων των νουρτζού μεταξύ των οπαδών και των μελών του και ελέγχει μ' αυτόν τον τρόπο μια εκλογική βάση που αποτελείται από τμήματα των μεσαίων τάξεων όπως μικρομεσαίους επιχειρηματίες, βιοτέχνες κτλ.

Η αδελφότητα υποστηρίζει επίσης το Κόμμα του Ορθού Δρόμου του Σ. Ντεμιρέλ, στα πλαίσια του οποίου αριθμεί πολλά μέλη και ως εκ τούτου αυτή τη στιγμή έχει σαφή πρόσβαση στην εξουσία. Το γεγονός αυτό, άλλωστε, δεν είναι καινοφανές, με δεδομένη τη μέθοδο της αδελφότητας να διεισδύει στην κρατική μηχανή και στους πολιτικο-θρησκευτικούς και στρατιωτικούς κύκλους. Ο νουρισμός μπορεί να καυχηθεί για μια μακρόπνοη και επιτυχή στρατηγική διείσδυσης στους μηχανισμούς της κρατικής γραφειοκρατίας, στις εθνικές επιχειρήσεις, τα πανεπιστημιακά ιδρύματα, τους επίσημους θρησκευτικούς θεσμούς των διάφορων κομμάτων της Δεξιάς εκτός των προαναφερθέντων, όπως και στο στρατό.

Από την άλλη πλευρά, το κράτος δεν φαίνεται να είναι τόσο άμοιρο ευθυνών γι' αυτή τη διείσδυση τη στιγμή που, μέσω της «Διευθύνσεως Θρησκευτικών Υποθέσεων»,² υπηρεσίας κατευθείαν συνδεδεμένης με τις Υπηρεσίες του Πρωθυπουργού, οι αρχές της Άγκυρας ελέγχουν όλα τα ισλαμιστικά θεσμικά όργανα της χώρας!

Είναι ευνόητο βέβαια ότι οι τουρκικές αρχές παίζουν το παιχνίδι που προσπάθησε να παίξει και ο Πρόεδρος Σαντάτ με τους Αδελφούς Μουσουλμάνους. Κατέστη, όμως εμφανές ότι είναι ιδιαίτερος επικίνδυνα αυτού του είδους τα επινοήματα. Στην ίδια την πολιτική ιστορία του νουρισμού, μπορούμε να αντιληφθούμε ότι ανάλογες απόπειρες δεν καρποφόρησαν και απερρίφθησαν από την αδελφότητα, η οποία έχει να παρουσιάσει από το 1924 μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1980 τουλάχιστον 800 δικαστικές αντιπαραθέσεις με την κεντρική εξουσία.

Είναι αξιόλογο το γεγονός ότι ο τουρκικός κλάδος του Hezbollah άρχισε να ασχολείται με τη διάβρωση των θρησκευτικών αδελφοτήτων, όπως του νουρισμού, ώστε να ασκήσει την κατάλληλη στιγμή έλεγχο στην τουρκική κοινωνία, κι όχι να έλθει σε απευθείας σύγκρουση με τις δυνάμεις καταστολής. Φυσικά, η Άγκυρα, έχοντας αντιληφθεί τη σοβαρότητα του θέματος αλλά μη μπορώντας να κάνει διαφορετικά, συντηρεί εδώ και αρκετό καιρό ένα δημόσιο διάλογο ο οποίος φαίνεται ότι θα διαρκέσει ακόμη επί μακρόν. Πρόκειται για την διερεύνηση του θέματος του κατά πόσον ο νου-

1. Σ.Σ.: Ο Safa Mürsel, φημισμένος νουρτζού διανοούμενος, περιγράφοντας την ιδανική, κατά τους νουρτζού, οικογένεια, παρουσιάζει την γυναίκα: α. να έχει το δικαίωμα να ζητήσει η ίδια διαζύγιο, υπό... ορισμένες προϋποθέσεις, και β. της αναγνωρίζει το δικαίωμα να εργάζεται, αν και δεν... το συνιστά απολύτως. Επίσης, παρουσιάζει το δικαίωμα για έναν μουσουλμάνο να νυμφεύεται τέσσερις γυναίκες ως «κοινωνιολογικός αποδεκτός»! Βλ. MÜRSEL S., Bediüzzaman Said Nursî ve Devlet Felsefesi, (Το Θάυμα της εποχής Του- Ο Said-i Nursî και η φιλοσοφία του), 3η έκδοση, Yeni Asya y, Κωνσταντινούπολη 1980, σ. 125 κ.ε.

2. Βλ. Turkish Republic of Turkey Ministry of Religious Affairs, (Υπουργείο Παιδείας, Θρησκευμάτων και Κοινωνικών Υποθέσεων), Τμήμα Γενικής Διεύθυνσης, Α.Π.Θ.).

ρισμός αποτελεί θρησκευτικό Τάγμα (Tarika), πράγμα που από νομική άποψη έχει μεγάλη σημασία για το μέλλον της αδελφότητας.¹

Διότι, εάν ο νουρισμός αποτελεί Tarika, εμπίπτει αμέσως στις διατάξεις ενός κεμαλικού νόμου του 1925, ακόμη εν ισχύ, έστω και εάν εφαρμόζεται πλημμελώς, που απαγορεύει σαφώς οποιαδήποτε δραστηριότητα θρησκευτικού Τάγματος στο έδαφος της Τουρκίας. Αντιθέτως, ως ελεύθερη ομάδα ανθρώπων οι οποίοι έχουν τις ίδιες ιδέες, η αδελφότητα μπορεί να διεκδικήσει την αναγνώριση του δικαιώματός τους στην ελευθερία του «συνεταιρίζεσθαι», όπως και την εγγύηση του δικαίωματος της ελευθερίας της σκέψης, όπως αυτή απορρέει από το Σύνταγμα.²

Η άποψη κατά την οποία ο νουρισμός αποτελεί θρησκευτικό Τάγμα (Tarika) θεμελιώνεται, κατά τη γνώμη μας, από τα εξής χαρακτηριστικά της αδελφότητας:

- α. υπάρχει ο ιδρυτής 'Άγιος,
- β. υπάρχει κανονική γραμμική διαδοχή Μαθητών,
- γ. υπάρχουν οι δομές που επιτρέπουν την ανάπτυξη «κοινοτιστικών» κοινωνικών πυρήνων ζωής,
- δ. υπάρχει γραπτή και προφορική παράδοση,
- ε. υπάρχει δογματική, θρησκευτικό τυπικό που προσομοιάζει με αυτό πολλών Tarika και πολυάριθμοι οπαδοί, έτοιμοι να πειθαρχήσουν ασυζητητί στους κανόνες της αδελφότητας.

Υποστηρίζεται, επίσης, ότι οι νουρτζού δεν αποτελούν παρά το φανερό τμήμα του Τάγματος των Νακσιμπεντί.³ Το βέβαιο πάντως είναι ότι πολλοί αδελφοί του Τάγματος ήσαν μέλη των νακσιμπεντί, προεξάρχοντος του ίδιου του ιδρυτή του Τάγματος του Σαϊντ-ι-Νουρσί.

Οι σχέσεις των νουρτζού με τους αδιάλλακτους των σουλεϊμαντζί, οι ιδεολογικές συγγενείες τους με τους Αδελφούς Μουσουλμάνους — το παραδέχονται οι ίδιοι — και αυτός ο αμφίβολος πολιτικο-θρησκευτικός τους λόγος που παραπαίει ανάμεσα στον επιστημονισμό και το «καθαρό» Ισλάμ, δημιουργούν σε πολλούς σοβαρούς δυτικούς ανατολιστές αναλυτές πλήθος αμφιβολιών για το κατά πόσον δεν είναι ευάλωτο

1. Σ.Σ.: Ανάλογος διάλογος για το κατά πόσον και ο ελευθεροτεκτονισμός αποτελεί Tarika υφίσταται σε σημαντικό βαθμό στην Τουρκία. Είναι όμως έκδηλο ότι σινητρείται κυρίως από τα εθνικιστικά και ισλαμιστικά κόμματα τα οποία προσάπτουν τις συνήθεις κατηγορίες στο Τάγμα: ξενοζίνητο, άθεο, αντιισλαμικό κτλ. βασιζόμενα στο υλικό που τους προσφέρουν διάσημοι μουσουλμάνοι οθωμανοί ιστορικοί, όπως ο Asım στην Ιστορία του (βλ. σχετ. Dünyada ve Türkiye'de Masonluk ve Masonlar, υπό İhhami Soysal, 4η έκδοση, Istanbul 1988).

2. Σ.Σ.: Βέβαια, το πώς συμβιβάζεται η ελευθερία της σκέψης που απαιτούν για την αδελφότητά τους οι νουρτζού και ο πρωτόγονος αντικομμουνισμός τους, παραμένει προς εξέταση. Όπως προς εξέταση παραμένει και το πώς συμβιβάζεται το δικαίωμα της ελευθερίας της σκέψης που υποτίθεται ότι απορρέει από το τουρκικό Σύνταγμα και η άγρια καταστολή των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και των δικαιωμάτων της ελευθεροτυπίας που λαμβάνει χώρα καθημερινά στη σύγχρονη Τουρκία.

3. Σ.Σ.: Βλ. Abdülbaki Gölpınarlı, Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar (Οι θρησκευτικές Σχολές και οι Αδελφότητες στην Τουρκία), Gercek Yay, Istanbul 1969. Ο συγγραφέας εξετάζει το νουρισμό στο γενικό πλαίσιο του πεδίου των θρησκευτικών

σε επικίνδυνες «παραδρομές» και ευπρόσβλητο από «παρερμηγνείες» ριζοσπαστικών στοιχείων που υπάρχουν στην αδελφότητα και είναι φυσικό να αναμένουν τη συγκυρία για να εκδηλωθούν .

«Γενικώς, πρέπει να παραδεχθούμε ότι οι ιδεολόγοι της αδελφότητας των νουρτζού δεν καινοτόμησαν και τόσο. Ο θαυμασμός, αναμεμειγμένος με μίσος, που παρουσιάζουν προς τη Δύση, η θέλησή τους να αναστήσουν το μεγαλείο του Ισλάμ μέσω μιας πολιτικής εκσυγχρονιστικών ανοιγμάτων, η πίστη τους στις θετικές επιστήμες, αποδεικνύουν μια ανατίρρητη συγγένεια με τις ιδέες που υποστηρίστηκαν εδώ κι ένα αιώνα από τους υπερασπιστές της ισλαμικής ανανέωσης, είτε πρόκειται για τον Jamaal al-Din al-Afghani, είτε για τους πολυάριθμους ανταγωνιστές του.

»Οι ιδεολόγοι της αδελφότητας δεν επεδίωξαν καθόλου μέχρι σήμερα να ξεκαθαρίσουν πραγματικά την κατάσταση. Προτίμησαν να «παιξουν το χαρτί» του αμφίβολου, του διφορούμενου λόγου που ελίσσεται μεταξύ της ριζοσπαστικής αδιαλλαξίας και του εκσυγχρονιστικού αναθεωρητισμού. Η ευημερία του κινήματός τους και η ταχύτητα με την οποία αναπτύχθηκε την τελευταία δεκαετία μας οδηγούν στη σκέψη ότι η στρατηγική αυτή αποδείχθηκε καρποφόρα.¹

»Το κίνημα των νουρτζού, (Σ.Σ.: είναι σημαντικό να επαναληφθεί) δεν αποτελεί παρά μία από τις πολλές συνιστώσες του τουρκικού ζηλωτισμού.² Ο προσηλυτισμός σε διεθνές επίπεδο γίνεται από το Ινστιτούτο της Αποστολικής Επιστολής του Φωτός (Risale-i-Nur) που έχει την έδρα του στην πόλη El Cerito της Καλιφόρνια». Σε ό,τι αφορά βέβαια στον τουρκικό ζηλωτισμό, με ισλαμιστικό περιτύλιγμα, εναντίον της Ελλάδας, θα αναφερθούμε, ενδεικτικά, σε ελάχιστα μόνο στοιχεία:³

α. Το γνωστό από οκταετίας τουρκόφωνο μηνιαίο θρησκευτικό περιοδικό Hakka Davet (Πρόσκληση στο Θεό), που εξεδίδετο από την «Επιτροπή Κηρυγμάτων και Διαφώτισης των Μουσουλμάνων της Δ. Θράκης»⁴, με την «ηθική και υλική υποστήριξη των Μουφτήδων», επανέλαβε την έκδοσή του, μετά από διακοπή ορισμένων μηνών, με νέο βελτιωμένο σχήμα, ασυγκρίτως καλλίτερο του προηγούμενου, και υπό τον νέο

1. Βλ. DUMONT Paul, «Les "disciples de la lumière". Le mouvement Nourdjou en Turquie», in Radicalismes islamiques, Tome I, (sous la direction d') Olivier CARRÉ et Paul DUMONT, Harmattan, Paris 1985, pp. 241-242.

2. Σ.Σ.: Πρέπει να ληφθεί υπόψη ότι ο συγγραφέας είναι από τους γνωστότερους Γάλλους ανατολιστές και δεν κάνει λάθος όταν ομιλεί περί «fondamentalisme turc». Δεν υπάρχει δηλ. περίπτωση συγχύσεως από μέρους του, των εννοιών «fondamentalisme Turc» και «fondamentalisme islamique». Η έννοια όμως το τουρκικού ζηλωτισμού δεν είναι άλλη από αυτήν του Παντουρκισμού ή αλλιώς, της Τουρκικής Ισλαμικής Ιδέας. Προκύπτει δηλ. ό το τάγμα των Νουρτζού προσωθεί ακριβώς αυτές τις παντουρκικές τάσεις και γι' αυτό χαίρει της «ανοχής» του επίσημου κράτους.

3. Σ.Σ.: Παραθέτω κατά λέξη από: ΧΙΔΙΡΟΓΛΟΥ Π., Η Θράκη και η Τουρκική Εθνική Ιδέα, Ελληνικές Πανεπιστημιακές Εκδόσεις, Αθήνα 1992. Στο έργο αυτό υπάρχει πληθώρα συγκλονιστικών στοιχείων κι αποδείξεων σε ό,τι αφορά στην καλλιέργεια του τουρκικού ζηλωτισμού από το επίσημο κράτος και τις ειδικές του υπηρεσίες.

4. Σ.Σ.: Τα γραφεία του είναι

τίτλο *Yeni Hakka Davet* (Νέα Πρόσκληση στο Θεό).¹ Από τη μελέτη του προκύπτει ότι το περιεχόμενό του, προσαρμοσμένο εξ ολοκλήρου στα γνωστά σωβινιστικά περιοδικά της Κωνσταντινούπολης *Bati Trakya* και *Yeni Bati Trakya Dergisi*, είναι πλέον πολιτικό με φωτογραφίες «καταστροφών», ανθελληνικά σχόλια και άρθρα που μιλούν για την ανάγκη δημιουργίας Αρχιμουφτείας ισοδύναμης προς το Οικουμενικό Πατριαρχείο, τις «ένοπλες επιθέσεις» ή άλλες που έγιναν δήθεν στα ιερά ιδρύματα από Έλληνες κ.ά.

Ο Τούρκος τ. Υπουργός Εξωτερικών Μ. Γιλμάζ, στην 18η Διάσκεψη των Υπουργών Εξωτερικών των Ισλαμικών Χωρών στο Ριάντ της Σ. Αραβίας, στην οποία συμμετείχε ως εκπρόσωπος της χώρας του που είναι τακτικό μέλος, κατήγγειλε ότι, δήθεν, «ενώ η καλλιεργήσιμη γη στην ελληνική Θράκη ανήκε κατά 84% στους Τούρκους, σήμερα μειώθηκε στο 35%, διότι η Ελλάδα απαλλοτριώνει εκτάσεις αποκλειστικής μουσουλμανικής ιδιοκτησίας».²

γ. Σε προκηρύξεις προπαγάνδας, οι οποίες καλύπτουν κυρίως την περίοδο από τον Ιούλιο του έτους 1988 και εξής, είναι γραμμένες στην τουρκική γλώσσα και προέρχονται και από ανώνυμους φορείς αλλά, ως επί το πλείστον, από επώνυμους (μεταξύ των οποίων η οργάνωση «Απελευθερωτική Ένωση Τούρκων Ελλάδας», το «Αρχηγείο Υπερασπιστών του Τουρκικού Πληθυσμού της Δ. Θράκης»), προβάλλουν σε συχνά διαστήματα αξιοσημείωτα εμπρηστικά συνθήματα, όπως: «Προς απίστευτους Εβραίους, Αρμενίους και Έλληνες [...]. Στον ιερό Ισλαμικό χώρο της Τουρκίας, που ανήκει στους Τούρκους, είναι ανεπιθύμητη η θέα απίστων, το άκουσμα κωδωνοκρουσιών των εκκλησιών, η λειτουργία μειονοτικών σχολείων, οι εμπορικές επιχειρήσεις απίστων [...]. Οι άπιστοι να εγκαταλείψουν τη χώρα όσο το δυνατόν πιο σύντομα»,³ ή ακόμα: «Η σημερινή κατάσταση είναι ηφαιστειο που θα εκραγεί και θα σας στείλει στην Πελοπόννησο, απ' όπου ήλθατε [...]. Τα δάκρυα των *Τούρκων* στη Δ. Θράκη ήδη ακονίζουν τα μαχαίρια μας και πλημμυρίζουν με αποφασιστικότητα τις καρδιές των μαχητών μας. Είμαστε εκατομμύρια και ο Αλλάχ είναι μαζί μας».

δ. Σε τουρκικά σχολικά εγχειρίδια της περιόδου 1978-1991 αλιεύονται ορισμένα πολύ ενδιαφέροντα, σε ό,τι αφορά στην ιεροπολεμική νοοτροπία, σημεία, π.χ.:

ι. Θρησκευτικά Δημοτικού (*Din Dersleri*, Istanbul, I 1978, II 1979): I, σ. 12: «Ο πιο ένδοξος θάνατος είναι να μαρτυρήσεις υπέρ του Ισλάμ. Να μαρτυρήσεις σημαίνει να πεθάνεις, όταν έλθει η στιγμή, για το δίκαιο, την πίστη, την πατρίδα και το έθνος. Ζώντες θνητοί είναι εκείνοι που πέθαναν για να προστατεύσουν την πίστη, το έθνος και την πατρίδα τους».

1. Σ.Σ.: Ο διευθυντής του περιοδικού αυτού, ονόματι Μεμέτ Χασιάν Πατσαμάν, συμμετέχει ενεργά και σε συνέδρια τα οποία καλλιεργούν την ιδέα το μειονοτισμού αλλά και μέσω αυτής την ισλαμική ιδέα στα Βαλκάνια. Προσφάτως (6-6-1991), έλαβε μέρος σε συνέδριο που έγινε στο Σεράγεβο, μαζί με άλλους εκπροσώπους μουσουλμανικών μειονοτήτων της Ευρώπης.

2. Βλ. *Yeni Bati Trakya Dergisi*, 72/1989 in: ΧΙΔΙΡΟΓΛΟΥ Π., ό.π.

3. Σ.Σ.: Εστάλη από «Μουσουλμάνους Τούρκους» της Γερμανίας στις Διευθύνσεις ομογενειακών Δημοτικών Σχολείων της Κων/πόλης τον Ιούλιο του 1988 (βλ. ΧΙΔΙΡΟΓΛΟΥ Π., ό.π.).

ii. Θρησκευτικά Λυκείου (Din Kültürü ve Ahlâk, Bilgisi, Istanbul I, 1991, Ankara II, 1991, Istanbul III, 1991):

I, σ. 119: «Αν αποφύγετε τον πόλεμο ο Θεός θα σας τιμωρήσει με βάσανα πυρός και θα φέρει στη θέση σας άλλο λαό».

II, σ. 75: «Όσοι επιδιώκουν να μαρτυρήσουν και να αναδειχθούν τροπαιοφόροι του Ιερού Πολέμου (γαζίδες), τα κατορθώνουν αυτά με την ίδια πίστη (στο Θεό)».

Το ιεροπολεμικό πνεύμα είναι έκδηλο (ξεκάθαρα αναφέρεται το ίδιο το όνομα του Jihad) και η ισλαμιστική σημειολογία προφανής στα κείμενα αυτά, έτσι ώστε κάθε επιπλέον σχόλιο να περιττεύει.

Ας δούμε όμως μερικά ποσοτικά στοιχεία που αναδεικνύουν ανησυχητικά την ισλαμική προσωπικότητα της γείτονος:

– Ένα ποσοστό της τάξης του 40% των εισαγομένων στα πανεπιστήμιά της προέρχεται από ιεροσπουδαστήρια.

– Περισσότερες από 230 νέες ιερατικές σχολές προστίθενται κάθε χρόνο στις ήδη υπάρχουσες.¹

– Χίλια πεντακόσια (1.500) νέα τεμμένα κτίζονται κατ' έτος.

– Με γνώμονα την αυστηρή ισλαμική κατεύθυνση λειτουργούν ήδη 200 εκδοτικοί οίκοι.

– Εκδίδονται 100 μηνιαία και εβδομαδιαία περιοδικά, κυκλοφορούν 150.000 έντυπα και 4 καθημερινές εφημερίδες (Türkiye, Zaman, Milli Gazete, Yeni Asya).

– Ο ετήσιος προϋπολογισμός της Γενικής Διευθύνσεως Θρησκευμάτων υπερβαίνει εντυπωσιακά, μόνος του, εκείνον τεσσάρων άλλων υπουργείων της χώρας, αθροιστικά (Υπουργεία Εργασίας, Εμπορίου, Τουρισμού, Ενέργειας), ενώ τα εγκριθέντα, με 273 ψήφους υπέρ και 191 κατά, κονδύλια για τον προϋπολογισμό του 1991 προβλέπουν αύξησή τους κατά 145% σε σύγκριση με εκείνα του 1990!

– Στη διάρκεια της περιόδου 1980-1987 αποφοίτησαν από τις θεολογικές σχολές του Ιράν, του Ιράκ και του Λιβάνου 22.000 Τούρκοι μολλάδες. Σε σύγκριση με τον αριθμό αυτόν οι διπλωματούχοι αγρονόμοι και απόφοιτοι αστυνομικοί της ίδιας περιόδου ήταν λιγότεροι από τους μισούς.²

– Ο σημερινός Πρόεδρος Τουργκούτ Οζάλ, πιστός μουσουλμάνος και ο ίδιος, το 1986 όταν ήταν Πρωθυπουργός έκανε μερικά θαυμάσια δώρα στο εγχώριο ισλαμιστικό κίνημα, που επηρεάζεται μάλιστα από το Hezbollah:

α. Η «βλασφημία των θείων» τιμωρείται πλέον με φυλάκιση.

β. Απαγορεύεται πλέον στους χριστιανούς ιεραποστόλους να προσηλυτίζουν μουσουλμάνους.

1. Σ.Σ.: Το 1963, υπήρχαν στην Τουρκία 45 Σχολές Ιεροκηρικών και Αρχηγών Προσευχής με 9.248 μαθητές. Το 1978 ο αριθμός των σχολών αυτών υπερδιπλασιάστηκε και, το σπουδαιότερο, ο αριθμός των φοιτητών έφθασε τις 135.00 (βλ. Turkey 1982 Almanac, Ankara 1982, σ. 402). Φυσικά η πηγή αναφέρεται σε ιδρύματα που αναγνωρίζονται από το κράτος. Πλησίον όμως σε αυτά λειτουργεί πλήθος ανεπίσημων Σχολών που χαίρουν της ανοχής της Πολιτείας.

2. Σ.Σ.: TAHERIA A., La Terreur Sacrée, Sylvie Messinger, Paris 1987.

γ. Το Φθινόπωρο του 1986 ήταν έτοιμο σχέδιο νόμου που προέβλεπε μακρές ποι- νές φυλακίσεως για τους «αποστάτες» του Ισλάμ.¹

Από την άλλη, όμως, πλευρά, η τουρκική υπηρεσία πληροφοριών (MIT) κρούει τον κώδωνα του κινδύνου στο Εθνικό Συμβούλιο Ασφαλείας το οποίο με τη σειρά του, κρίνοντας ότι η εθνική ασφάλεια έχει διαβρωθεί από ισλαμιστικά στοιχεία, προσφεύ- γει στη «βοήθεια των πανεπιστημίων για την διεξαγωγή έρευνας στον τομέα των πα- ράνομων θρησκευτικών και τρομοκρατικών οργανώσεων».²

– Η ισλαμιστική εφημερίδα *Yeni Asya*» για να τιμήσει την μνήμη του σείχη Σαϊντ-ι- Νουρσί στο κεντρικό τέμενος της Άγκυρας επιτυγχάνει «συμμετοχή 30.000 πιστών μεταξύ των οποίων και βουλευτές του τέως κυβερνώντος Κόμματος της Μητέρας Πατρίδας αλλά και του Κόμματος του Ορθού Δρόμου».³ Δε νομίζει ο καθείς ότι οφεί- λουν να δημιουργηθούν κάποια ερωτηματικά σε ό,τι αφορά στις πιθανότητες προϊού- σας διάβρωσης του κοσμικού καθεστώτος από ισλαμιστικά στοιχεία;

Το 1990 έκανε την εμφάνισή της και στην Τουρκία μια τρομοκρατία ισλαμιστικού τύπου. Τον Ιανουάριο αυτού του έτους δολοφονήθηκε ο Moammar Aksoy, διάσημος συνταγματολόγος, φανατικός εχθρός του hijab και υπερασπιστής των ανθρωπίνων δι- καιωμάτων.

Το Μάρτιο ένας διάσημος κεμαλιστής δημοσιογράφος, ο Cetin Emec, ιδιαίτερα εχθρικός απέναντι στο τουρκικό ισλαμιστικό κίνημα, δολοφονήθηκε στην Άγκυρα μα- ζί με τον οδηγό του. Την πράξη διεκδίκησε μια οργάνωση με το όνομα «Ενωση Τούρκων Ισλαμιστών Κομμάντος».

Τις δολοφονίες του «προδότη του Ισλάμ» Moammar Aksoy και του «σιωνιστή» Cetin Emec διεκδίκησε από τη Βιέννη μια οργάνωση με τίτλο: «Οργάνωση της Ισλαμικής Εκδίκησης».

Το Μάιο ένα ολόκληρο δίκτυο παράνομων ισλαμιστικών οργανώσεων εξαρθρώθη- κε στις πόλεις της Άγκυρας, της Κωνσταντινούπολης και της Μαλάτειας. Τριάντα τρία άτομα συνελήφθησαν με πυρομαχικά και προπαγανδιστικό υλικό. Οι συλληφθέ- ντες ομολόγησαν τις σχέσεις τους με μια «Επαναστατική Ισλαμιστική Οργάνωση του Κουρδιστάν», χομεϊνικής επιρροής.

Το Σεπτέμβριο του 1990 δολοφονήθηκε από ισλαμιστές ο Τούρκος φιλελεύθερος δημοσιογράφος Turan Dursun.

Τον Οκτώβριο του ίδιου έτους δολοφονήθηκε από παγιδευμένο ταχυδρομικό δέμα στην Άγκυρα η Behriye Uciok, 71 ετών, καθηγήτρια πανεπιστημίου και τέως βουλευ- τής κόμματος της Κεντροαριστεράς με πλούσιο έργο εναντίον του εξισλαμισμού στα πανεπιστήμια. Την πράξη αυτή διεκδίκησε η «Οργάνωση του Ισλαμικού Κινήματος».

2. Ο σύγχρονος στρατηγικός ρόλος της Τουρκίας και η σχέση του με το ισλαμιστι- κό κίνημα.

Με όλα τα ανωτέρω ως δεδομένα, ο γεωπολιτικός ρόλος της Τουρκίας εμφανίζε-

1. Βλ. ό.π.

2. Βλ. «Το Ισλάμ τρομάζει την τουρκική ασφάλεια», ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ, 12-11-90.

3. Βλ. «Συλληφθέντες στην Κωνσταντινούπολη», ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ, 12-11-90.

ται σήμερα, κατά τη δική μας άποψη, μειωμένος. Όσο κι αν αυτό ακούγεται παράξενα, πρέπει να καταστήσουμε σαφές ότι μιλούμε για γεωπολιτικό ρόλο της Τουρκίας σε σχέση με καθαρά ενδογενείς παράγοντες που δημιουργούν τις όποιες προϋποθέσεις στρατηγικού ειδικού βάρους της Τουρκίας στο χάρτη των σημερινών διεθνών συσχετισμών. Και αυτό, αφενός διότι μετά την οριστική προσέγγιση Ανατολής-Δύσης αποστερήθηκε η γείτων ένα διαπραγματευτικό στοιχείο προς τις ΗΠΑ, σε ό,τι αφορούσε τουλάχιστον τα μεγάλα μήκους κοινά σύνορά της με την Σοβιετική Ένωση και, αφετέρου, λόγω της γνωστής επιφυλακτικότητας που ενέπνεε και συνεχίζει να εμπνέει το οθωμανικό Ισλάμ αλλά και η κοσμική Τουρκία στον αραβο-μουσουλμανικό κόσμο.

Βέβαια, όπως αποδείχθηκε ανωτέρω, η Τουρκία έχει αρχίσει και αυτή εδώ και καιρό να «παίζει εν ου παικτοίς» πειραματιζόμενη με το Ισλάμ ως γεωπολιτικό καταλύτη των διμερών της σχέσεων με δυνάμεις της περιοχής και είναι εύκολο ο καθένας να διακρίνει, σύμφωνα με τη ήδη λεχθέντα, την ενδυνάμωση των ισλαμιστικών στοιχείων στην Τουρκία, τα οποία φαίνονται προς το παρόν ικανά να απειλήσουν και ίσως και να ανατρέψουν τον κοσμικό χαρακτήρα του τουρκικού κράτους. Τι αλήθεια να σημαίνει η παραίτηση του Τούρκου Στρατηγού Νετσιπ Τορουμτάι, Αρχηγού του Γενικού Επιτελείου Ενόπλων Δυνάμεων της γείτονος, την οποία υπέβαλε στις 3 Δεκεμβρίου 1990, στον τότε Τούρκο Πρωθυπουργό Γιλντιρίμ Ακμπουλού; Το κείμενο της επιστολής παραίτησης του Στρατηγού είναι αρκετά σκοτεινό αλλά και αρκετά προσπελάσιμο από αυτούς που λαμβάνουν υπόψη τις φήμες που κυκλοφόρησαν στα ανώτατα τουρκικά κυβερνητικά κλιμάκια και οι οποίες φέρουν τον Τορουμτάι διαφωνούντα με την «επιθετική» πολιτική της Τουρκίας στο θέμα του Κόλπου. Οι ίδιοι κύκλοι πιστεύουν ότι ο Στρατηγός διαφώνησε με την πιθανότητα αποστολής στρατιωτικών δυνάμεων της Τουρκίας στον Κόλπο. Στο κείμενο της επιστολής του ο Στρατηγός αναφέρει ότι δεν διαβλέπει καμιά δυνατότητα συνέχισης άσκησης των καθηκόντων του στη βάση της αντίληψής του για το κράτος και τις αρχές που πιστεύει.

Ποιές λοιπόν είναι αυτές οι «αντιλήψεις περί κράτους» που κινδυνεύουν ενόψει μιας πιθανής αποστολής στρατιωτικών δυνάμεων της Τουρκίας στον Κόλπο και εναντίον του Ιράκ; Μήπως αυτές που ταυτίζονται με την έννοια της μίας και μοναδικής Κοινότητας των Πιστών της οποίας – κατά τις αντιλήψεις μεγάλων ποσοστών του τουρκικού λαού – μέλος αποτελεί και η Τουρκία; Μήπως αυτό φοβήθηκε ο Στρατηγός, δηλαδή μια πιθανή εξέγερση των τουρκικών μουσουλμανικών μαζών εναντίον της «κοσμικής» ηγεσίας του τουρκικού στρατού τη στιγμή που η Τουρκία θα αναγκαστεί εκ των πραγμάτων να εμπλακεί σε θερμή σύρραξη με το Ιράκ; Μήπως οι αρχές αυτές του Ισλάμ που δικαιώνουν τον πόλεμο στο εσωτερικό του Daar al-Islam μόνο σε περίπτωση εξέγερσης των πιστών κατά ενός «αδίκου Πρίγκιπα», αλλά, τουνατίνιον, «ήρωα του Ισλάμ»; Γεγονότα σαν αυτά υπάρχουν εκατοντάδες και δεν μας πείθουν για τη στρατηγική σοβαρότητα και την πολιτική σταθερότητα της γείτονος αλλά ούτε και για τη σταθερότητα της ειρήνης στο Αιγαίο και τα Βαλκάνια.

Ένα ακόμη ισχυρότατο επιχείρημα, και μάλιστα διεθνούς επιβέβητος, που συνηγο-

ρεί με τις υποστηριζόμενες ανωτέρω θέσεις, είναι και οι αμφιβολίες οι οποίες εκφράστηκαν από τους ανώτατους αξιωματούχους του NATO σε ό,τι αφορούσε στη θέση της Τουρκίας σε περίπτωση πιθανής χρήσης βίας στις 15 Απριλίου 1992 εναντίον της Λιβύης. Οι ανώτατοι αξιωματούχοι του NATO δικαιολόγησαν τους φόβους και τη δυσπιστία τους ως προς την τελική τουρκική στάση σε περίπτωση κρίσεως των δυτικών δυνάμεων με τη Λιβύη, αναφερόμενοι στις στενές θρησκευτικές σχέσεις της Τουρκίας με τη Λιβύη!¹ Εις επίρρωση αυτών των σχέσεων, αναφέρω ότι κατόπιν σχετικών διαμαρτυριών του Λίβου Συνταγματάρχη προς τον Πρόεδρο Οζάλ, αναφερομένων στη βίαιη καταπάτηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων του κουρδικού λαού που λαμβάνει χώρα στην Τουρκία, το τουρκικό Υπουργείο Εξωτερικών απειλήσε τον Λίβου Συνταγματάρχη ότι: «εάν συνεχιστούν οι διαμαρτυρίες αυτές από την λιβυκή πλευρά, η Τουρκία θα υποχρεωθεί να επανεκτιμήσει τις σχέσεις των δύο χωρών» (1-1-1991). Κατόπιν αυτής της δηλώσεως είναι προφανές ότι οι μέχρι τότε τουλάχιστον σχέσεις Τουρκίας-Λιβύης ήσαν ανθηρές. Είναι βέβαια άξιο προσοχής ότι κάτι τέτοιο δεν αποτέλεσε θέμα σχολίων στα ΜΜΕ της Δύσης, όπως πιθανόν θα αποτελούσε μια – έστω και – υποψία ανάλογων σχέσεων Λιβύης- Ελλάδας.

Φυσικά, με αυτά ως δεδομένα δεν θα πρέπει για κανένα λόγο να μας εκπλήσσει το αποτέλεσμα των τουρκικών εκλογών της 20ής Οκτωβρίου 1991: Το ισλαμιστικό Κόμμα της Ευημερίας -RP υπό τον Ν. Ερμπακάν σε συνεργασία με τα δύο εθνικοσοσιαλιστικής και ισλαμιστικής χροιάς κόμματα (το Εθνικιστικό Εργατικό Μεταρρυθμιστικό Κόμμα -IDP) έφθασε το ποσοστό του 17% απειλώντας σοβαρά το κοσμικό στρατιωτικό κατεστημένο. Πέραν όμως αυτών των εκλογικών γεγονότων, φοβούμεθα πως δύσκολα μπορεί κανείς να έχει διαφορετική εκτίμηση για την ισλαμιστική κινητικότητα στη γείτονα. Τα γεγονότα αυτά, όμως, δεν παύουν να υπογραμμίζουν την αγωνία της Άγκυρας για εξεύρεση νέων ερεισμάτων τα οποία θα ήταν δυνατόν – έστω και με μεγάλο, πιθανώς, κόστος – να αυξήσουν την διαπραγματευτική της ικανότητα προς τη Δύση.

Η υποβάθμιση του ρόλου της Τουρκίας στον γεωπολιτικό δακτύλιο της Μεσογείου καθίσταται αναγνώσιμη ακόμη και από την προσπάθεια που έχει αναλάβει το τουρκι-

1. Σ.Σ.: Έχοντας ως σημείο αναφοράς την ημερομηνία συγχροτήσεως της ναυτικής δύναμης του NATO, *Staanformed*, δόθηκε από τον ΟΗΕ στη Λιβύη ως προθεσμία η 15η Απριλίου για να παραδώσει τους δύο Λίβους υπηκόους, οι οποίοι πιθανόν να ενέχονται στην τρομοκρατική ενέργεια του Λόζερπι. Η ναυτική μοίρα το NATO, η οποία στη δεδομένη άσκηση θα αποτελούνταν από έξι μονάδες, θα ετίθετο σε δράση την ίδια ακριβώς ημέρα. Δεδομένης της εμπειρίας το Κόλπου, που κατόπιν εμφανές το γεγονός της μεσολαβήσεως διαστήματος δύο περίπου εβδομάδων μέχρι την λήψη της αποφάσεως από το Συμβούλιο Ασφαλείας για άσκηση βίας ή εμπάργκο εναντίον της Λιβύης, μπορούμε να θεωρήσουμε ότι ο χρόνος ήταν αρκετός για τη συγχρότηση της δύναμης και τη μετάβασή της στην περιοχή. Σε περίπτωση κρίσης ειζάζεται ότι στο προαναφερθέν χρονικό διάστημα, «θα είναι δυνατό να μεταβεί στην περιοχή το μεγαλύτερο τμήμα του βου Στόλου, παράλληλα με τη συγχρότηση της *Staanformed*. Κατά τις ίδιες πηγές ένα από τα σενάρια «κρίσης», προβλέπει για την Ελλάδα χρήση της Βάσης της Σούδας. Ψηφιακή Βιβλιοθήκη Θεόφραστος Τμήμα Γεωλογίας Α.Π.Θ. (Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, 11-4-1992, του Γ. Θ. Δασκαλόπουλου).

κό ΥΠΕΞ για μια «παλινόρθωση» ενός εκποπλάσματος που θα προσομοιάζει με την Οθωμανική Αυτοκρατορία και θα αποτελεί τη βάση του «πλέγματος ασφαλείας» για την ασταθή αυτή περιοχή. Η «ζώνη ασφαλείας» που προωθείται κατά μήκος του άξονα Τουρκίας - Σκοπίων - Τιράνων, με κοινό παρονομαστή τις τουρκόφωνες μουσουλμανικές μειονότητες που βρίσκονται κατά μήκος του, έχει ως σκοπό τον ολοκληρωτικό στρατηγικό έλεγχο του γεωπολιτικού δακτυλίου της Μεσογείου, ένθεν και εκείθεν του παραλλήλου Γιβραλτάρ-Κύπρος. Είναι πρόσφατες, άλλωστε, οι δηλώσεις του Τ. Οζάλ (7-12-1991) ο οποίος «νοστάλησε» τα, προ των πυλών της Βιέννης, σύνορα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και υπογράμμισε το καθήκον της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής για τόνωση του «τουρκικού φρονήματος» των βαλκανικών μουσουλμανικών θυλάκων. Αυτό ας μη θεωρηθεί ούτε υπερβολή ούτε τουρκοφοβία διότι έγκριτα περιοδικά γεωπολιτικής και γεωστρατηγικής θεωρούν την κίνηση αυτή της Τουρκίας όχι απλώς δεδομένη αλλά και... δικαιολογημένη. Έτσι, ο Thierry de Montbrial, διευθυντής του έγκυρου ετήσιου γαλλικού περιοδικού Στρατηγικής και Οικονομίας *RAMSES*, γράφει στην εισαγωγή του, στο τεύχος του 1992: «Από την πλευρά των Βαλκανίων και της Μαύρης Θάλασσας, οι Τούρκοι δεν διατηρούν απλώς δεσμούς με τις μειονότητές τους στη βουλγαρία και αλλού (Σ.Σ.: Δηλαδή πού «αλλού»;). Καλλιεργούν συστηματικά σχέσεις καλής γειτονίας, αρμόζουσες με τις γεωπολιτικές πραγματικότητες, με τη Βουλγαρία, τη Μολδαβία και τη Γιουγκοσλαβία. Η Άγκυρα εκτιμά ότι πρέπει και μπορεί να παίξει ένα σταθεροποιητικό ρόλο στην *ευρύτατη επαναδιευθέτηση* (Σ.Σ.: Η λέξη στα γαλλικά: *réamenagement*), η οποία ε[ι]χειρείται σ' αυτό το τμήμα της Ευρώπης».

Τα συμπεράσματά μας:

α) Οι μουσουλμανικές μειονότητες των Βαλκανίων θεωρούνται τουρκικές. Μα αν αυτό δεν είναι παντουρκισμός τότε τί είναι;

β) Ο ρόλος της Τουρκίας στα Βαλκάνια θεωρείται όχι μόνον δεδομένος αλλά και «σταθεροποιητικός»!

γ) Τα ανωτέρω αποτελούν «κοινοτοπίες» για ορισμένους Ευρωπαίους στρατηγικούς σχολιαστές, όπως ο thierry de Montbriak, διότι δεν έχουν ούτε τον κόπο να τα εξηγήσουν.

δ) Τί χρειαίαν έχομεν μαρτύρων;

Πρέπει, όμως, να σταθούμε ενώπιον των πολύ σημαντικών γεωπολιτικών τριβών που αναπτύσσονται μεταξύ της Τουρκίας και του γειτονικού Ιράν. Ειδικά μετά την περίοδο της πρόσφατης κρίσης στον Κόλπο και της διαφαινομένης τάσης για «βαλκανοποίηση» των τέως σοβιετικών μουσουλμανικών δημοκρατιών του Νότου, μια έντονη αντιπαλότητα εμφανίζεται μεταξύ των δύο γειτόνων. Μια αντιπαλότητα που αναγκάζει την Τουρκία να «εξάγει» και αυτή «ισλαμική ιδεολογία» παρεμβαίνοντας σ' αυτό που χρόνια τώρα το Ιράν θεωρούσε «ζωτικό χώρο επέκτασης της *Umma*».

Το Ιράν κρίνει, μάλλον, ότι η ασταθής περίοδος στα εσωτερικά της ΕΣΣΔ που δημιούργησε η περestroϊέσ και η δυναστούσκια της ηγεσίας των σοβιετικών ενόπλων δυνάμεων που προήλθε από την αναδίπλωση των σοβιετικών τμημάτων κατοχής στο

Αφγανιστάν, όπως και οι μειονότητες εκρήξεις που οδήγησαν στην ανεξαρτησία το Αζερμπαϊτζάν, τη Γεωργία και τις Βαλτικές χώρες δημιουργούν το ιδανικότερο κλίμα για την εξαγωγή της ισλαμικής ιδεολογίας προς τις νότιες μουσουλμανικές – και ανεξάρτητες πλέον – δημοκρατίες της τέως ΕΣΣΔ.

Εμπόδιο σ' αυτές τις πολιτικές βλέψεις του Ιράν παρουσιάζεται η ντεμιρελική Τουρκία (μετά τις εκλογές πολιτικής αστάθειας του Οκτωβρίου 1991) η οποία δεν έχασε την ευκαιρία να αναγνωρίσει το ανεξάρτητο πλέον Αζερμπαϊτζάν. Παράλληλα, η Άγκυρα, «παίζοντας σε δύο σκακιέρες», δεν χάνει την ευκαιρία να ωθήσει και τον Ντεκτάς να κάνει το ίδιο, ο οποίος παρουσιάζεται ως «αρχηγός» του ψευδο-κράτους της «Β. Κύπρου», ελπίζοντας σε μία κίνηση αμοιβαιότητας από μέρους του Αζερμπαϊτζάν, η οποία δεν ήλθε ευτυχώς ακόμη¹.

Σχετικό δημοσίευμα της Washington Post της 24ης Νοεμβρίου 1991 εμφανίζει ως απάντηση στις τουρκικές αυτές κινήσεις από μέρους του Ιράν το γεγονός ότι ο Ιρανός Υπουργός Εξωτερικών Αλή ακμπάρ Βελαγιατί θα περιοδεύσει στις πρωτεύουσες των μουσουλμανικών Δημοκρατιών της Σοβιετικής Ένωσης. Στο ίδιο δημοσίευμα διαφαίνεται ότι οι αμερικανικές υπηρεσίες προωθούν με κάθε τρόπο την επέκταση της τουρκικής επιρροής σχετικά με τις δημοκρατίες αυτές, ενοχλούμενες, όπως και η Άγκυρα, από την εντύπωση που έχει δημιουργηθεί, ότι το Ιράν ενισχύει μέσω των σιιτών του Λιβάνου τις αυτονομιστικές αντάρτικες κουρδικές ομάδες που δρουν στη ΝΑ Τουρκία.

Δεν πρέπει να λησμονούμε ότι τα Βαλκάνια, η Ελλάδα και η Τουρκία αποτελούν την ζωτική δίοδο της Ευρασίας στο δακτύλιο της Μεσογείου και όποιος εξασφαλίσει εκ νέου τον έλεγχό τους (λαμβανομένης υπόψη της γεωπολιτικής ρευστότητας της περιοχής και της πιθανότατης όσο και επικίνδυνης αναδιαμόρφωσης των συνόρων της), εξασφαλίζει και την κυριαρχία στις διεθνείς οδούς των πετρελαίων και του εμπορίου προς τους δύο Ωκεανούς.

Έτσι, λοιπόν, μπορούμε να συμπεράνουμε ότι η Τουρκία κινείται μονίμως, ιδιαίτερα από την πρόσφατη κρίση του Κόλπου και μετά, σε τρεις άξονες γεωπολιτικών επιλογών που εκ των πραγμάτων αλληλοσυγκρούονται παρά αλληλοσυμπληρώνονται:

α. Μιας «ηγεμονικής» θέσεως περιφερειακής δύναμης μεταξύ των μουσουλμανικών χωρών της περιοχής, κατά το περιώνυμο «Δόγμα Οζάλ».

β. Ένός «σύγχρονου» δήθεν ευρωπαϊκού κράτους το οποίο διεκδικεί με κάθε τρόπο την εκπόρθηση των πυλών της Ευρωπαϊκής Κοινότητας.

γ. Κατευθύνοντας τον επεκτατισμό της, υπό το φως της παντουρκιστικής αντιλήψεως που διέπει τα καθεστώτα της Άγκυρας, προς τις τέως σοβιετικές αλλά και τουρκόφωνες Δημοκρατίες του Νότου, λόγω των πετρελαίων του Μπακού και των πι-

1. Σ.Σ.: Δυστυχώς όμως, την ώρα που γράφονται αυτές οι γραμμές (11-4-92), το Αζερμπαϊτζάν ακύρωσε τη συμφωνία μεταξύ αυτού και της κυριακής κυβέρνησης, για τη σύναψη διπλωματικών σχέσεων με την Κύπρο. Η ενέργεια αυτή έγινε τον συνεργιστήριο του Ντεκτάς και σκιαιάζει καθόλου θετικές εξελίξεις για την ελληνοκυπριακή πλευρά σε ό,τι αφορά στην αναγνώριση του ψευδοκράτους του Ντεκτάς από το Αζερμπαϊτζάν.

θανοτήτων ελέγχου όλων των εμπορικών διόδων, αφενός προς την Μεσόγειο μέσω του Ευξείνου Πόντου, αφετέρου, αυτών που εξυπηρετούν το εμπόριο μεταξύ των δυτικών χωρών και αυτών της Μ. Ανατολής μέσω του Αιγαίου και της Κύπρου.

Εάν αυτό, όμως, δεν αποδεικνύει το «γεωπολιτικό πανικό» της 'Αγκυρας στην αντίληψη των στρατηγικών αναλυτών, τότε δεν μπορεί παρά να εκφράζει έναν ετεροκατευθυνόμενο πολιτικο-στρατιωτικό ιστό, ο οποίος είναι «γεωπολιτικά χρήσιμος» μέχρι της τελικής φθοράς και αντικατάστασής του από μια νέα ισορροπία που θα προκύψει εκ των πραγμάτων στην περιοχή λόγω «βαλκανοποίησης» της. Άλλωστε, η διατύπωση του νέου στρατηγικού δόγματος, που καθορίστηκε από τον Μ. Γκορμπατσόφ ως «νέο Ευρωπαϊκό Σπίτι από τον Ατλαντικό ως τα Ουράλια» ή από τον Αμερικανό Υπουργό Εξωτερικών Μπέικερ ως μια «Ευρώπη από τον Ατλαντικό ως το Βλαδιβοστόκ», επιβεβαιώνει αυτές τις προβλέψεις μας.

Εις επίρρωσιν των ανωτέρω πρέπει να αναφέρουμε και τις πιθανότητες επίτευξης νέου ειρηνικού γεωπολιτικού καθεστώτος στην περιοχή της Μ. Ανατολής, εάν ευοδωθούν οι επαφές μεταξύ Ισραηλινών και Αράβων που άρχισαν στη Διάσκεψη της Μαδρίτης.

Αναφερόμαστε σ' αυτά τα γεγονότα διότι, εάν οι 'Αραβες ανακουφισθούν από το μέτωπο του Ισραήλ, θα στραφούν προς την επίλυση προβλημάτων, όπως είναι η διευθέτηση της παροχής των υδάτων του Τίγρη και του Ευφράτη (πρόβλημα που απασχολεί ιδιαίτερα το Ιράκ και τη Συρία, λόγω της εκβιαστικής πολιτικής της 'Αγκυρας με το γνωστό της πρόγραμμα GAP)¹ και η διασφάλιση της πετρελαιοπαραγωγού ζώνης της Μοσούλης και του Κίρκουκ, η οποία βρίσκεται στις περιοχές όπου κατοικούν κουρδικόι πληθυσμοί του Ιράκ.

Εξάλλου, το Κουρδικό Πρόβλημα φαίνεται να εξελίσσεται σε ένα νέο «Παλαιστινιακό» και η Τουρκία δεν είναι εκ των πραγμάτων σε θέση, με την παντουρ-

1. Σ.Σ.: Πρόγραμμα υδροδότησης και παροχής υδροηλεκτρικής ενέργειας στην περιοχή της ΝΑ Ανατολίας, που θα αξιοποιεί τα νερά του Τίγρη και του Ευφράτη. Ένα από τα βασικά τμήματα του «αγωγού ειρήνης», όπως ονόμασε η τουρκική κυβέρνηση την μεγαλειώδη αυτή προσπάθεια, είναι και το Φράγμα Αττατούρκ. Είναι το ένα από τα επτά φράγματα που αποτελούν το σύνολο του έργου και το πιο εντυπωσιακό απ' όλα. Το ύψος του είναι 184 μ. και το μήκος το 1914 μ. Η επιφάνεια της τεχνητής λίμνης είναι 817 τετ. χμ., δηλ. 279 τετ. χμ. μεγαλύτερη από τη λίμνη της Βασιλείας. Η ελάχιστη χωρητικότητά του είναι 36,5 δισεκατ. κυβικά μέτρα. Η ενεργειακή του δυνατότητα είναι της τάξεως των 2.400 MW και μπορεί να αρδεύσει 692.000 εκτάρια στην πεδιάδα του Κάτω Ευφράτη. Σύμφωνα με τη Daily News της 21-3-88, η οποία δημοσιεύει ανακοινώσεις της τουρκικής αντιπροσωπείας που ταξίδευε στις χώρες του Κόλπου, οι ποταμοί Seyhan (περιοχή των Πλών της Κιλικίας ή αλλιώς πλησίον των Αδάνων) και Ceyhan έχουν περίσσειμα 16 εκατ. κυβ. μ. νερού. Το πρώτο τμήμ του αγωγού, μήκους 2.700 χμ., θα μεταφέρει 3,5 εκαρ. κυβ. μ. νερού ημερησίως στη Συρία, την Ιορδανία και τη Σ. Αραβία. Το δεύτερο τμήμα, μήκους 3.900 χμ. θα μεταφέρει 2,5 εκαρ. κυβ. μ. ημερησίως στο Κουβέιτ, το Κατάρ, το Μπαχρέϊν, τα ΗΑΕ και το Ομάν. Τα έργα στον Ευφράτη επί τουρκικού εδάφους υπολογίζεται ότι θα απορροφούν το 35% της ροής του ποταμού προς τη Συρία στο ύψος το φράγματος Keban και, σε ό,τι αφορά στην τροφοδοσία το Ιράκ, φαίνεται ότι η ολοκλήρωση του έργου (περίπου \$ 25 δις) δεν έχει ακόμη αναφερθεί από κανέναν κυβερνήτη. (Για περισσότερα στοιχεία βλ. Καθημερινή ΕΜΠ κ. Χ. Ι. Εφραϊμίδης, ανακ. ΤΕΕ, 18-2-1988).

κιστική πολιτική που ακολουθεί, να το επιλύσει. Οι διαρκείς παραβιάσεις κάθε έννοιας ανθρωπίνου δικαιώματος των κουρδικών πληθυσμών από την τουρκική κυβέρνηση συντείνουν προς αυτό το συμπέρασμα. Ειδικά κατά το έτος 1991, η τουρκική κρατική μηχανή καταστολής επέδειξε μια έντονη δραστηριότητα καταπάτησης και περιφρόνησης και του στοιχειωδέστερου ανθρωπίνου δικαιώματος εις βάρος των κουρδικών πληθυσμών που ζουν στα εδάφη της. Μία πληθώρα στοιχείων αποδεικνύουν το λόγου το αληθές:

α. Σε συζήτηση που έγινε στη γερμανική Βουλή, σχετικά με την κατάσταση των Κούρδων της Τουρκίας και του Ιράκ, διαπιστώθηκε ότι η κατάσταση στη ΝΑ Τουρκία έχει χειροτερεύσει κατά τα δύο τελευταία χρόνια. Η Ομοσπονδιακή Κυβέρνηση έκρινε σκόπιμο να προτείνει στα μέλη της να ενθαρρύνουν Τούρκους συναδέλφους τους ώστε να συμβάλλουν σε κάθε προσπάθεια που θα αποσκοπούσε στην αποκατάσταση του σεβασμού του πολιτισμού, της γλώσσας και των παραδόσεων του κουρδικού λαού στην Τουρκία (23-6-1991). Τις παρατηρήσεις αυτές της Bundestag ήλθαν να επισφραγίσουν, σε σληρότερο όμως ύφος, οι δηλώσεις του Γερμανού τέως Υπουργού Εξωτερικών Γκένσερ. Ο επί δεκαετίες αρχηγός της γερμανικής διπλωματίας κατήγγειλε το γεγονός ότι στη διάρκεια των στρατιωτικών επιχειρήσεων της Τουρκίας στο Β. Ιράκ επλήγαν εκ συστήματος κουρδικές περιοχές, γεγονός που αποτελεί σοβαρή παραβίαση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, αντιβαίνουσα τις θεμελιώδεις αρχές του NATO και τις αρχές της Τελικής Πράξης του Ελσίνκι, λέγοντας ότι: «Οι συνεχιζόμενες στρατιωτικές επιχειρήσεις τουρκικών στρατευμάτων κατά του άμαχου πληθυσμού σε κουρδική περιοχή (Β. Ιράκ) αποτελούν σοβαρή παραβίαση του Διεθνούς Δικαίου και του ανθρωπισμού και, ιδιαίτερα, των αρχών της Τελικής Πράξης του Ελσίνκι. Η Ομοσπονδιακή Κυβέρνηση καλεί την τουρκική κυβέρνηση να σταματήσει χωρίς καθυστέρηση τις επιχειρήσεις. Η συμπεριφορά της παραβιάζει τις κοινές αξίες προς τις οποίες συνεστήθη το NATO. Πρέπει να αντιληφθεί ακόμη η τουρκική κυβέρνηση ότι η συμπεριφορά της επηρεάζει δυσμενώς τη σχέση της προς τα κράτη-μέλη της Ευρωπαϊκής Κοινότητας» (9-8-1991). Περίπου δύο μήνες αργότερα (14-10-1991), ο Υφυπουργός Αμύνης της Ομοσπονδιακής Γερμανίας Dr. Ottfried Henning ανέφερε ότι: «Η Ομοσπονδιακή Γερμανία πρέπει να εξετάσει την πιθανότητα διακοπής της στρατιωτικής βοήθειας προς την Τουρκία, εάν η χώρα αυτή δεν πάψει να παραβιάζει βάνουσα τα ανθρώπινα δικαιώματα στο Κουρδιστάν» (βλ. *Neue Osnabrücker Zeitung*, 14-10-1991).

γ. Σε ομιλία του στο Κουρδικό Συνέδριο της Βόννης, ο Τούρκος βουλευτής Moammar Aksoy είπε, ότι, ενώ η τουρκία επιθυμεί ομόσπονδη λύση για τους 100.000 Τούρκους στην Κύπρο, αρνείται το ίδιο δικαίωμα στα 20.000.000 των Κούρδων και παρουσίασε τις καταπίεσεις και την τρομοκρατία που ασκεί η τουρκική κυβέρνηση εις βάρος τους (βλ. τον τουρκικό Τύπο της 29-9-1991). Ανάλογες ήταν και οι δηλώσεις του, κουρδικής καταγωγής, βουλευτή Mehmet Ali Eren κατά την ομιλία του στην Ουάσιγκτον στα πλαίσια σεμιναρίου, που τέθηκε υπό την αιγίδα του Αμερικανικού Κογκρέσου. Ομοίως, ο Τούρκος βουλευτής Mehmet Ali Eren, που ομιλούσε στην

κυβέρνηση σε βάρος των Κούρδων, στις συνεχείς γενοκτονίες του παρελθόντος, στη σημερινή κατάστασή τους, που είναι δραματικότερη εκείνης των ομοεθνών τους του Ιράκ, και στη δική του κουρδική ταυτότητα που δεν μπορεί να επικαλεσθεί στην τουρκική βουλή (βλ. Hürriyet, 28-6-1991). Αυτό, βέβαια, δεν εμποδίζει τους κ.κ. Σαδίκ και Φαϊκογλου να διακηρύσσουν την «τουρκική τους ταυτότητα» στην ελληνική Βουλή.

δ. Ο Κούρδος συγγραφέας Kemal Nebez αντέκρουσε τον ισχυρισμό του Προέδρου Οζάλ, ότι η γλώσσα των Κούρδων είναι νομαδική, χωρίς δική της λογοτεχνία, και υπογράμμισε ότι η κουρδική λογοτεχνία είναι άγνωστη στην Τουρκία λόγω του τυφλού φανατισμού που απαγόρευε επί 70 χρόνια κάθε κουρδικό βιβλίο (*Der Spiegel*, 45, 4-11-1991).

ε. Βέλγοι κοινοβουλευτικοί που είχαν επισκεφθεί την Τουρκία (26 Δεκ. - 5 Ιαν. 1991) υπέβαλαν αρνητική έκθεση γι' αυτήν στο Κοινοβούλιο της χώρας τους, ζητώντας από την κυβέρνησή τους να προβεί σε ενέργειες για άρση των πιέσεων της Άγκυρας σε βάρος των Κούρδων και να αντισταχθεί εξαιτίας των πιέσεων αυτών στο τουρκικό αίτημα ένταξης στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα (14-3-1991). Βασισμένη σε αυτήν την καταγγελία η βελγική Βουλή ψήφισε αρνητική για την Τουρκία απόφαση λόγω των καταπίεσεων που ασκεί η κυβέρνησή της σε βάρος του κουρδικού λαού (14-3-1991).

στ. Στην *Süddeutsch Zeitung* της 1-7-1991 διαβάζουμε ότι στη διάσκεψη, η οποία συνήλθε στο Μόναχο τον Ιούνιο του 1991 υπό την αιγίδα του SPD με θέμα τη διερεύνηση θεμάτων εθνικών μειονοτήτων, ανακοινώθηκε ότι τα τουρκικά σχολικά εγχειρίδια είναι ρατσιστικά και θίγουν καίρια την ανθρωπινή αξιοπρέπεια, διότι οι Κούρδοι αποκαλούνται «εχθροί του κράτους» και πρέπει να καταπολεμούνται. Ανακοινώθηκε επίσης ότι, όταν οι ευρισκόμενοι στη Γερμανία Κούρδοι εκφράζουν ελεύθερα τη γνώμη τους, δέχονται αντίποινα από τις τουρκικές μυστικές υπηρεσίες και ότι, όταν οι Κούρδοι της Γερμανίας έχουν ανάγκη διερμηνέως, οι εκεί τουρκικές προξενικές αρχές τοποθετούν διερμηνείς, οι οποίοι κατόπιν καταθέτουν τις δέουσες αναφορές στις τουρκικές μυστικές υπηρεσίες. Θα μπορούσα να συνεχίσω επί μακρόν τον κατάλογο αυτό, αλλά δεν νομίζω ότι υπάρχει ανάγκη περισσότερων στοιχείων για να πειστεί ο καλόπιστος αναγνώστης για τη φερεγγυότητα της τουρκικής δημοκρατίας στο θέμα των μειονοτήτων.

Οι προκαλούμενες μ' αυτόν τον τρόπο εκρήξεις στους κουρδικούς πληθυσμούς της περιοχής προκαλούν μια ανάλογη αλυσίδα διεκδικήσεων από τις υπόλοιπες μειονότητες που ζουν στο έδαφος της Τουρκίας και που ουδείς δύναται να ισχυρισθεί ότι απαλαμβάνουν έστω και των στοιχειωδών ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

Οι αλυσιδωτές αυτές αντιδράσεις δεν σταματούν, φυσικά, στα τουρκικά σύνορα. Επεκτείνονται, όπως είναι εύλογο, στα εδάφη της Συρίας, του Ιράκ και του Ιράν, όπου ζουν επίσης κουρδικοί πληθυσμοί αλλά και άλλες εθνοθρησκευτικές μειονότητες. Είναι, λοιπόν, προφανές ότι σε μια κατάλληλη συγκυρία η κατάσταση θα μπορούσε να οδηγηθεί σε μια γενικότερη ανακατάταξη των εξωτερικών και εσωτερικών συνόρων των κρατών της περιοχής που θα σήμαινε νέες αιματηρές συγκρούσεις και ανησυχητική γεωπολιτική ανισορροπία σ' αυτή την εύφλεκτη περιοχή του πλανήτη. Τα

λόγια, άλλωστε, του Υφυπουργού Αμύνης της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας Henning δεν αφήνουν περιθώρια παρανοήσεων για τον δήθεν σταθεροποιητικό ρόλο της Τουρκίας στη Μ. Ανατολή. Ο Henning κατέστησε σαφές ότι: «Η Τουρκία δυσχεραίνει την αναγκαία διαδικασία ειρήνευσης στη Μ. Ανατολή μη έχοντας μάθει ακόμη να συμβιώνει με τις εθνικές και θρησκευτικές της μειονότητες» (βλ. *Neue Osnabrücker Zeitung*, 14-10-1991). Είναι λοιπόν σκόπιμο, ευρωπαϊκές δυνάμεις κύρους όπως η Μ. Βρετανία, χώρα η οποία χαρακτηρίζεται από μαρκότατο κοινοβουλευτικό παρελθόν και σοβαρότατη δημοκρατική ευρωπαϊκή παράδοση, χώρα η οποία αποτέλεσε σε όλες τις ευκαιρίες παράγοντα σταθερότητας για την Ευρώπη, χώρα, όμως, που τώρα κινδυνεύει να αποτελέσει αντικείμενο του αραβικού μένους και να χάσει ακόμη μια φορά το κύρος της στη Μ. Ανατολή λόγω των τουρκικών της ανοιγμάτων, να προσέξει ιδιαίτερος την μεσανατολική της πολιτική σε ό,τι τουλάχιστον αυτή αφορά στις σχέσεις της με το υφιστάμενο τουρκικό καθεστώς. Μένουν πολλά να αλλάξουν στην Τουρκία πριν η παραδοσιακά δημοκρατική αυτή ευρωπαϊκή υπερδύναμη προχωρήσει σε στενότερες και πλέον προωθημένες σχέσεις μαζί της, εάν θέλει φυσικά να προστατεύσει το μεσανατολικό της κύρος.

Πώς μπορεί κανείς να προβλέψει την εξέλιξη ενός εθνικού μορφώματος όπως το τουρκικό, το οποίο, ενώ παρουσιάζει αυτού του είδους τη γεωπολιτική πολυδιάσπαση δραστηριοτήτων, δεν αντιμετωπίζει, παρά μόνο με κατασταλτικές μεθόδους του στρατού, της αστυνομίας και των ειδικών υπηρεσιών, την παρουσία στο έδαφός του 47 τουλάχιστον εθνικών μειονοτήτων;¹

Είναι ως εκ τούτου μοιραία η πολιτική, κοινωνική και οικονομική αστάθεια που υποβόσκει στη σύγχρονη Τουρκία, γεγονός που δεν μπορεί να την καταστήσει πειστική στους Δυτικούς ως την ασφαλέστερη εμπορική δίοδο «από» και «προς» τη Μ. Ανατολή. Λύση, φυσικά, υπάρχει, όχι όμως αυτή που προτείνει η Τουρκία με το «νεοοθωμανικό» πρόσωπό της και τις παντουρκιστικές της τάσεις. Το όχημα του παντουρκισμού είναι μια ενέργεια των «μαθητευομένων μάγων» της Άγκυρας, η οποία μέσω αυτού προσπαθεί να διασκεδάσει τις υπέρπουσες τάσεις εξέγερσης των διάφορων εθνοθρησκευτικών της μειονοτήτων και του, όλο και περισσότερο, διογκούμενου ισλαμιστικού της κινήματος. Τι επιτυγχάνει, όμως, με τον τρόπο αυτό η Άγκυρα; Το βέβαιο είναι ότι μακροπρόθεσμα δημιουργεί όλες τις προϋποθέσεις για να γίνει περισσότερο ενοχλητική και αφερέγγυα για τους Άραβες γείτονές της και να προκαλέσει σφοδρότερες εκρήξεις των φαινομένων που τώρα προσπαθεί να αποφύγει λανθασμένα μ' αυτού του είδους τον «οθωμανικό λαϊκισμό εξαγωγής».

Η γείτων πρέπει συντόμως να πρσανατολιστεί σε ηπιότερες και ειρηνικότερες

1. Σ.Σ.: Σύμφωνα με σχετική έρευνα που παρουσίασε επιστημονική ομάδα εθνολόγων του Πανεπιστημίου της Τυβίγγης (Peer Alford Andrews, *Ethnic Groups in the Republic of Turkey*, Wiesbaden 1989, Behefte zum Tübingen Atlas des Vorderen Orients, B/60 την οποία δημοσίευσε το τουρκικό περιοδικό «Προς το 2000». Τα δεδομένα της έρευνας είναι της δεκαετίας του 1960 και έχει τίτλο «Οι εθνότητες στην Τοπογραφική Δημοκρατία». Το περιοδικό σημειώνει ότι υπό τις σημειωμένες συνθήκες καταγραφής το σύνολο των εθνότητων πρέπει να ανερχεται στις εκατό.

προσπάθειες επίλυσης των εσωτερικών της προβλημάτων, να αποφασίσει να συνυπάρξει ειρηνικά με τους Βαλκάνιους και Άραβες γείτονές της και να στραφεί στην πολιτική της ισονομίας με αυτούς και στο σεβασμό των αρχών του Διεθνούς Δικαίου και των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Είναι ο μόνος τρόπος να αποτραπεί μια ευρεία και αιματηρότατη σύρραξη στην περιοχή και, όπως φαίνεται, μάλλον έχει αρχίσει να γίνεται κατανοητή αυτή η ανάγκη από τις ΗΠΑ και την πλειονότητα των ευρωπαϊκών κρατών.

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- CARRÉ, O., *Mystique et Politique: Lecture révolutionnaire du Coran par Sayyid Qutb, Frère Musulman radicale*, Presses de la fondation Nationale des Sciences Politiques, Paris 1984.
- CARRÉ, O. - DUMONT, P., (sous la direction de-), *Radicalismes islamiques: tome 1, Iran, Liban, Turquie*, L' Harmattan, Paris 1985.
- CARRÉ, O., - MICHAUD, G., *Les Frères Musulmans (1928-1982)*, éd. Gallimard-Julliard, Paris 1983.
- CHABRY, L. & A., *Politique et minorités au Proche Orient. Les raisons d'une explosion*, Maison neuve & Larouse, Paris 1987.
- CHRISTALLER, W., *Die zentralen Orte in Süddeutschland*, 1933.
- CORM, George, *Le Proche Orient éclaté: de Suez à l'invasion du Liban 1956-1982*, La Découverte, Paris 1984.
- CUBERTAFOND, B., «Théocraties», *Revue du Droit Public*, mars-avril 1985.
- Documents des Nations Unis, Conseil de Sécurité, (Cinq résolutions à propos de la Guerre Iran-Irak): Résolution 479/28-09-1980, résolution 514/12-07-1982, résolution 522/04-10-1982, résolution 582/24-02-1986, résolution 598/20-07-1987.
- DUMONT Paul, «Les "disciples de la lumière". Le mouvement Nourdjou en Turquie», in *Radicalismes islamiques, tome I*, sous la direction d'Olivier CARRÉ et Paul DUMONT, Harmattan, Paris 1985.
- Économie du Monde Arabe et Musulman - 1992*, éd. EMAM, Paris 1992.
- EICKHOFF, E., *Seekrieg und Seepolitik zwischen Islam und Abendland*, Walter der Gruyter, Berlin 1966.
- EL-ZEIN, Samith, A., *La politique et la politique internationale*, Dar al-kitab Allubnani, Beyruth 1979.
- EL-MLIGUI, (Ali H.), *Le Jihad, stratégie du mouvement islamique. Evolution et continuité*, Thèse de Doctorat de 3e Cycle, École des Hautes Études en Sciences Sociales, Paris 1984.
- ENAYAT, Hamid, *Modern Islamic Political Thought*, McMillan Press, London 1982.
- EPSTEIN, Joshua M., *Strategy and Force planning. The case of the Persian Gulf*, the Brookings Institution, Washington 1987.

- ESPOSITO, J. (ed), Islam and development, Syracuse University Press, Syracuse, N. York 1982.
- ESPOSITO, J. (ed), Islam in perspective, Oxford Analytica, Oxford 1986.
- ESSAID, Abdelaziz, Le Réveil de l'Islam, Marseille 1985.
- ETIENNE, Bruno, L'islamisme radical, Hachette, Paris 1987.
- ETIENNE, B., «La vague islamiste face aux nations arabes», Revue du Tiers Monde, no. 92, vol. XXIII, oct.-dec. 1982.
- ETIENNE, B., - TOZY, M., «Les islamistes et la stratégie géopolitique de l'Islam contemporain» HÉRODOTE, no. 35, 4e Trimestre 1984.
- GRESH, Alain - VIDAL, Dominique, Golfe: Clés pour une guerre annoncée, éd. Le Monde, Paris 1991.
- GRESH, Alain - VIDAL, D., Les 100 portes du Proche Orient, Autrement, Paris 1989.
- HAMIDULLAH, M., Le Prophète de l'Islam, Paris 1959.
- HEIKAL, Muhammad, Khomeïny et sa révolution, Paris 1983.
- HELLER, Mark A., The Iran-Irak War: Implication for Third Parties, Paper no. 23, Jafee Center for Strategic Studies, Tel-Aviv University, January 1984.
- HÉRODOTE, «Géopolitique des islams», no. 35, 4e Trimestre 1984, Paris 1984.
- HIDIROGLOU, Paul, Das Religiöse Leben auf Kreta nach Ewliy Celebi, Bonn, 1967, éd. E. J. Brill, Leiden 1969.
- IAKOVOS, Archbishop of Derkon, Nurlu Ofuklara Dogru, Istanbul 1953.
- JACQUARD, Rolland, Les dossiers secrets du terrorisme, Paris 1985.
- JULIEN, Claude, «Tensions et interentions dans le Golfe: la canonnière sans pilote», Le Monde Diplomatique, octobre 1987.
- LAOUST, Henri, Les schismes dans l'Islam. Introduction à une de l religion musulmane, Payot, Paris 1965.
- LAROUT, Abdallah, L'idéologie arabe conempotaine, Paris 1967.
- LAURENS, Henry, Le gand jeu: Orient arabe et rivalités internationales depuis 1945, A. Colin, 1991.
- LEUTZION, Nehemia, International Islamic Solidarity and its Limitations, The Hebrew University, Jerusalem 1979.
- LEWIS, B., Le Langage politique de l'Islam, Gallimard, Paris 1988.
- LÖSCH, A., Die Rumliche Ordnung der Wirtschaft, 1940.
- LUIZARD, Pierre-Jen, La formation de l'Irak contempotain: Le rôle politique des Ulemas chiites à la fin de la domination ottomane et au moment de la création de l'État irakien, éd. du CNR, Paris 1991.
- MABON, A., «La révolution islamique iranienne dans le jeu des affrontements régionaux», Le Monde Diplomatique, avril 1984.
- MAGREB-MACHREQ, no. 130, «L'invasion du Koweït: Opinions Arabes», La Documentation Francaise, octobre-novembre-décembre 1990.
- MANTRAN, R. (sous la direction de-), Les grandes dates de l'Islam, Larousse, Paris 1990.

- MEDUEDKO, Léonid, «L'Islam: politisation et militarisation. Le néo-colonialisme de l'Occident contre l'Orient musulman», Temps Nouveaux, novembre 1985.
- MERAD, A., L'Islam contemporain, PUF, Paris 1984.
- MIQUEL, André, «L'Empire Arabomusulman (VIIe-XIIIe)», Concept d'empire (sous la direction de M. Duverger), PUF, Paris 1980.
- MYDAWI, Baghir al-, «Medium and Long-Terme Finance by Islamic Finance Institutions», Journal of Islamic Banking and Finance, vol. 3, April-June 1986.
- NISSMAN, David B., The Soviet Union and Iranian Azerbaijan: The Use of Nationalism for Political Penetration, Boulder, Westview Press, 1986.
- O.G.P.U. - The Russian secret terror, Brentano's Ed., N. York 1931.
- PAQUOT, Thierry, «Les Banques Islamiques», Croissance des jeunes nations, no. 305, mai 1988.
- PAREJA F. M., Islamologie, Imprimerie Catholique de Beyrouth, 1963.
- PARIGI, Stéphanie, Des Banques Islamiques, éd. Ramsay, Paris 1989.
- POLIAKOV, Léon, De Moscou à Beyrouth, Paris 1983.
- RAMSES 87-88, (IFRI, Economica), Paris 1991.
- RAMSES 92, (IFRI, DUNOD), Paris 1961.
- SANDWICK J., και άλλοι, The Gulf Cooperation Council, Westview Press, Boulder, Colorado 1987.
- SCHREIBER, T. - DA LAGE, O. - DELMAS, P. - GRZYBEK, G., Jeux de GO en Méditerranée Orientale, Fondation pour les Études de Défense Nationale, Paris 1986.
- SOYSOAL, Ilhami, Dünyada ve Türkiye'de Masonluk ve Masonlar, Istanbul 1988.
- SPIRIDONAKIS, B., Grecs, Occidentaux et Turcs de 1054 à 1453: Quatre siècles d'Histoire de Relations Internationales, Institute for Balkan Studies - IMXA, Thessaloniki 1990.
- The Economist World Atlas and Almanac, Prentice Hall Press, New York 1989.
- The Tower Commission Report, (A New York Times Special), Random House, New York 1987.
- THÜNEN, J. H. von, Der isolierte Staat in Beziehung auf Landwirtschaft und Nationalökonomie, 1826.
- TOURE, E.H.C., L'État Islamique, ses spécificités et ses caractéristiques, Dakar, Senegal 1985.
- TRAUTE WOLHERS SCHARF, Les Banques arabes et islamiques, OCDE, Paris 1983.
- UNITED NATIONS, World Statistics in Brief, twelfth edition, New York 1988.
- VRONIS, S., The Turkish State and History: Cleo meets the Grey Wolf, Institute for Balkan Studies - IMXA, Thessaloniki 1991.
- W. LEWITT, «The shadowy Face of Fundamentalism», The Middle East, November 1988.
- WOHLSTETTER, Albert, (version française): «Rapport pour l'Institute for Security Research", California, Juin 1980», Politique Etrangère, (Les États-Unis et la
- Ψηφιακή Βιβλιοθήκη Θεόφραστος - Τμήμα Γεωλογίας. Α.Π.Θ.

sécurité du Golfe), mars 1981.

WRIGHT, R., The politics of Islamic Revivalism, Lebanon in Hunter, 1988.

ZORGBIBE, Charles, Géopolitique et Histoire du Golfe, PUF, Paris 1991.

ZORGBIBE, C., Terres rop promises, La Manufacture, Paris 1990.

ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ (βιβλία και άρθρα)

A. ΑΛΕΞΑΝΔΡΗΣ, Θ. ΒΕΡΕΜΗΣ, Π. ΚΑΖΑΚΟΣ, Β. ΚΟΥΦΟΥΔΑΚΗΣ, Λ. ΡΟΖΑΚΗΣ, Π. ΤΣΙΤΣΟΠΟΥΛΟΣ, Οι Ελληνοτουρκικές Σχέσεις 1923-1987, 'Εκδ. «Γνώμη», Αθήνα, 1988, σ.σ. 733.

ΑΠΟΣΤΟΛΙΔΗΣ, Περ., Οι ωρθόμονοι Δερβίσσαι ή γιατί έφυγαν οι Τούρκοι εκ Θεσσαλίας, Εστία, XVIII, 1884, σσ. 710-712.

ΒΑΛΗΝΑΚΗΣ, Γ., Θέματα Διεθνών Σχέσεων, Παρατηρητής, Αθήνα-Θεσσαλονίκη.

ΒΑΤΙΚΙΩΤΗΣ, Π. Γ., Ισλάμ και Κράτος Μετ. Γ. Γολιμή, ΕΛΙΑΜΕΠ, Αθήνα 1991.

ΓΙΑΝΝΟΥΛΑΤΟΣ, Α., Ισλάμ, 'Εκδ. Έθνη και Λαοί, Αθήνα 1985.

ΕΦΡΑΙΜΙΔΗΣ, Χ. Ι., Ανακοίνωση ΤΕΕ, 18-2-1988.

ΖΕΓΚΙΝΗΣ, Ευστράτιος, Ο Μπεκτασισμός στην Δυτική Θράκη, Ι.Μ.Χ.Α., Θεσ/νίκη 1988.

ΖΙΑΚΑΣ, Γ., Ιστορία των θρησκευμάτων: Β' Το Ισλάμ, Εκδ. Πουρνάρας, Θεσ/νίκη 1983.

ΖΙΑΚΑΣ, Γ., Ο μυστικός ποιητής Maulaanaa Jalaaladin Rûmî και η ιδασκαλία του, Εκδ. Πουρνάρας, Θεσ/νίκη 1987.

HALLIDAY, F., Η Αραβία χωρίς Σουλτάνους, Στοχαστής, Θεσ/νίκη 1984.

HAUSHOFER, Karl, Τα σύνορα και η πολιτική τους σημασία, 1927.

ΗΡΑΚΛΕΙΔΗΣ, Αλέξης, Η Αραβοϊσραηλινή αντιπαράθεση, Παπαζήσης, Αθήνα 1988.

ΘΕΟΔΩΡΟΠΟΥΛΟΣ, Β., Οι Τούρκοι κι εμείς, Εκδ. Φυτράλκης, Ο Τύπος, Αθήνα 1988.

IRWING, Washington, Μνάμεθ (ελλην. μτφρση), ΚΑΚΤΟΣ, Αθήνα 1988.

ΚΑΡΚΑΒΙΤΣΑΣ, Α., Ο Τεκκές των Μπεκτασήδων, Εστία, 1982, XXXIII, σσ. 161-165.

ΚΜΕ, Μέση Ανατολή και Ελλάδα, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1982.

ΚΥΡΡΗΣ, Κ., Τουρκία και Βαλκάνια, Εστία, Αθήνα 1986.

LANDAU, J., Παντουρκισμός, Θετίλη, (Η πρώτη έκδοση στα αγγλικά έγινε το 1981).

ΜΑΖΗΣ, Ι. Θ., «Ισλάμ και εκσυγχρονισμός: Η περίπτωση του Ισλαμικού Τραπεζικού Συστήματος», Αρχείον Οικονομικής Ιστορίας, έτος Α', αρ. 2, τόμ. Ι, Ιούνιος-Δεκ. 1991, σσ. 79-99.

ΜΑΖΗΣ, Ι. Θ., «Εθνική προτεραιότητα οι Τουρκικές και ισλαμικές μελέτες στα ΑΕΙ μας», Οικονομικός Ταχυδρόμος, 16 Ιανουαρίου 1992, σσ. 43-45.

ΜΑΖΗΣ, Ι. Θ., «Πώς θα δούμε σωστά το Ισλάμ», Οικονομικός Ταχυδρόμος, 22 Νοεμβρίου 1990 σσ. 89-95.

ΜΑΖΗΣ, Ι. Θ., Εισαγωγή στην Οικονομική Γεωγραφία και στις Διεθνείς Οικονομικές Σχέσεις, Ελληνικές Πανεπιστημιακές Εκδόσεις, Αθήνα 1989.

- ΜΑΖΗΣ, Ι. Θ., Γεωγραφία του Ισλαμιστικού κινήματος στη Μ. Ανατολή, Ελληνικές Πανεπιστημιακές Εκδόσεις, Αθήνα 1992.
- ΜΗΝΑΪΔΗΣ, Σ., Η θρησκευτική ελευθερία των Μουσουλμάνων στην Ελληνική έννομη τάξη. Εκδ. Σάκκουλας, Αθήνα - Κομοτηνή 1990.
- MILLER, J. - MYLROIE, L., Σαντάμ Χουσεΐν. Η κρίση στον Κόλπο στα πρόθυρα του πολέμου, Εκδ. ΛΙΒΑΝΗ, Αθήνα 1991.
- ΜΙΡΜΙΡΟΓΛΟΥ, Βλαδ., Οι Δερβίσσοι, Εκάτη, Αθήνα 1940.
- ΝΟΜΙΚΟΣ, Α., Ανατολή και Ισλάμ, Αλεξάνδρεια 1925.
- ΞΑΝΘΑΚΗΣ, Μ. - ΑΛΕΞΑΚΗΣ, Π. - ΧΡΙΣΤΟΠΟΥΛΟΣ, Κ., Οι Αραβικές χώρες: Διεύρυνση των οικονομιών τους και των σχέσεών τους με την Ελλάδα, Ιδρυμα Μεσογειακών Μελετών, Αθήνα 1989.
- ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, Α., Πόλεμος και Ειρήνη στο Ισλάμ, Το Δίκιο των Εθνών στο κλασικό Ισλάμ σε σύγκριση με την πρακτική των σύγχρονων Ισλαμικών κρατών, Επιστημονικά Δημοσιεύματα Ινστιτούτου Διεθνούς Δημοσίου Δικαίου και Διεθνών Σχέσεων Θεσσαλονίκης, Εθνικό Τπογραφείο, Αθήνα 1980.
- TORNAUW, N., de, Το Μωαμεθανικόν Δίκαιον κατά τας πηγάς του (Βιβλιοθήκη Τμήματος Ιστορίας του Δικαίου, Ακαδημία Αθηνών).
- ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ, Ν. Β., Χριστιανισμός και Ισλαμισμός, Ε. Γν., 19 Ιουλίου 1931.
- ΦΩΤΟΠΟΥΛΟΣ, Τ., Ο Πόλεμος στον Κόλπο: Η πρώτη σύγκρουση Βορρά-Νότου, Εξάντας, Αθήνα 1991.
- WEBER, F., Ο Επιτήδειος Ουδέτερος, Θετίλη, Αθήνα 1983.
- ΧΙΔΙΡΟΓΛΟΥ Παύλος, «Αγιολατρεία και μοναχική ζωή των Τούρκων Μωαμεθανών εν Κρήτη», Κρητικά Χρονικά, XXII, 1970, σσ. 211-234.
- ΧΙΔΙΡΟΓΛΟΥ Παύλος, «Ανέκδοτοι ιερονομικοί ρήτραι της Κæπρου (Fetwa)», Κυπριακά Σπουδαί, XXXVII, 1973, σσ. 209-234.
- ΧΙΔΙΡΟΓΛΟΥ Παύλος, «Εθνολογικοί προβληματισμοί από την Τουρκική και την Ελληνική παρομοιολογία», Παράρτημ της Ελληνικής Λαογραφικής Εταιρείας, αρ. 10, Αθήνα 1987.
- ΧΙΔΙΡΟΓΛΟΥ Παύλος, «Ελληνοτουρκικά (Ελληνικά εν Τουρκία και Τουρκικά εν Ελλάδι)», Αθήνα, LXX, 1968, σσ. 259-272.
- ΧΙΔΙΡΟΓΛΟΥ Παύλος, «Περί της ανάγκης της παρ' ημίν καλλιεργείας των Τουρκικών Σπουδών», Μνημοσύνη, II, 1968, 1969, σσ. 303-308.
- ΧΙΔΙΡΟΓΛΟΥ Παύλος, «ΣουλτανικæΒεράτια», Επετηρίς Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών, Λευκωσία, VII, 1973-1975, σσ. 143-164.
- ΧΙΔΙΡΟΓΛΟΥ Παύλος, «Συμβολή εις την Ιστορίαν τς Τουρκοκρατίας εν Κρήτη. Εκ του ανεκδότου κώδικος της Μονής Καρδιωτίσσης Πεδιάδος», Κρητικά Χρονικά, XIX, 1965, σσ. 304-335.
- ΧΙΔΙΡΟΓΛΟΥ Παύλος, «Το ανέκδοτον προνομιακόν φερμάνιον του Σουλτάνου Abd-al-Megid, προς τον Πατριάρχην Γερμανόν Δ', του έτους 1853 και αι προς την Κæπρον προνομιακαί παραχωρήσεις του ΙΘ' αιώνος», Ελληνικές Πανεπιστημιακές Εκδόσεις, Αθήνα 1992.

- ΧΙΔΙΡΟΓΛΟΥ Παύλος, Η Θράκη πό το φως της Εθνικής Ιδέας των Τούρκων: 1985-1991, (αγγλικά και γαλλικό ομοίως), Ελληνικές Πανεπιστημιακές Εκδόσεις, Αθήνα 1992.
- ΧΙΔΙΡΟΓΛΟΥ Παύλος, Οθωμανικά έγγραφα της εν Κύπρω Μονής Κύκκου, Εκδ. Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών Κύπρου, Πηγαί και Μελέται της Κυπριακής Ιστορίας, αρ. 5, Λευκωσία 1973.
- ΧΙΔΙΡΟΓΛΟΥ Παύλος, Οι Έλληνες Πομάκοι και η σχέση τους με την Τουρκία, Εκδ. Ηρόδοτος, Αθήνα 1989³.
- ΧΙΔΙΡΟΓΛΟΥ Παύλος, Τουρκική Ελληνογραφία, Εκδ. ΙΜΧΑ, αρ. 172, Θεσ/νίκη 1980.
- ΧΟΥΜΑΝΙΔΗΣ, Λ., Οικονομική Ιστορία και η εξέλιξις των Οικονομικών Θεωριών, Εκδ. Παπαζήσης, Αθήνα 1980.